

Οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις στο Λαύριο

ΤΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΤΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ και την εξέλιξη του Σωματείου Έργατών-Μεταλλευτών Λαυρίου, καθώς επίσης και στη μορφή των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους εργαζομένους και τις πρώτες μεταλλευτικές εταιρείες κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Πιο συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε στην άπεργιακή κινητοποίηση των έργατων-μεταλλευτών στις εγκαταστάσεις της Γαλλικής Μεταλλευτικής Έταιρείας, τον Φεβρουάριο του 1929. Η άπεργία συνιστά δυναμική, κοινωνική, σχέση και ως εκ τούτου τη διαδικασία αποτύπωσης των πολλαπλών και πολύμορφων οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών όψεων της καθημερινής ζωής και της οργάνωσης των έργατων-μεταλλευτών. Η πυκνότητα και η διάρθρωση των κοινωνικών σχέσεων και δεσμών που αναπτύσσονται στην πόλη, καθώς και οι ιδιαιτερότητες του τρόπου εργασιακής οργάνωσης —συνάρτησι με το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό περιβάλλον εμπεριέχονται και αναδύονται κατά τη διαδικασία εξέλιξης της άπεργιακής κινητοποίησης στο δεδομένο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο.

Με βάση την προαναφερθείσα όπτική, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε, μέσα από μία τοπικής εμβέλειας εργατική διαμαρτυρία, τη διαδικασία ανάδυσης και εδραίωσης «νέων» πολιτικών συμπεριφορών και τάσεων στο ιδιόμορφο εργασιακό περιβάλλον της τοπικής κοινωνίας του Λαυρίου, την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Στις 28 Απριλίου του 1864 ιδρύεται στο Λαύριο η μεταλλουργική εταιρεία Rou-Serpieri-Fraissinet C. E. Τό 1869, ανοίγει τό λαυρεωτικό ζήτη-

μα, πού αναστατώνει τήν ἑλληνική, οικονομική, κοινωνική καί πολιτική, ζωή. Πρόκειται γιά μιὰ διαμάχη, πού ἐντοπίζεται κυρίως στή σχέση, Δημοσίου καί ἑταιρείας, καί θά ὀδηγήσει στήν ἴδρυση, δύο ἑταιρειῶν, τῆς Ἑλληνικῆς Μεταλλευτικῆς Ἑταιρείας Λαυρίου καί τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου. Αὐτές οἱ δύο ἑταιρεῖες θεμελίωσαν τή πρώτη, βαριά βιομηχανία στήν Ἑλλάδα καί τίς μεγαλύτερες μονάδες στά Βαλκάνια. Τό Λαύριο θά γίνει ἀπό τά πιό ἀξιόλογα μεταλλουργικά κέντρα στόν κόσμο. Εἰδικότερα, ἡ Γαλλική Ἑταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου, ἡ ὁποία θά ἰδρυθεῖ μέ πρωτοβουλία τοῦ Σερπιέρι, τό 1873, θά ἀναπτύξει ἔντονη, ἐξορυκτική, καί μεταλλουργική, δραστηριότητα στά μεταλλεῖα τῆς Καμάριζας.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας στό χῶρο ὠθεῖ στή δημιουργία καί τήν ὀργάνωση μιᾶς πόλης ἡ ὁποία θά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιχειρήσεως.¹ Ὁ πρῶτος ἐργατικός οἰκισμός, πού δημιουργεῖται στό λμιάνι, θά φιλοξενήσει τοὺς Ἴσπανοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες (καμινευτές), οἱ ὁποῖοι θά μεταφερθοῦν ἀπό τά μεταλλεῖα τῆς Καρθαγένης γιά νά ἐργαστοῦν στήν ἀνακαμίνευση τῶν σκωρίων τοῦ Λαυρίου. Σιγά σιγά, μέ τή βοήθεια ντόπιων, ἄρχισαν νά οἰκοδομοῦνται τά πρῶτα σπίτια στό Λαύριο, πού συγκρότησαν τόν οἰκισμό «Σπανιόλικα». Στόν ἴδιο χῶρο θά κτιστοῦν τά γραφεῖα τῆς ξένης ἑταιρείας καί στό ὑψηλότερο σημεῖο αὐτοῦ τοῦ οἰκισμοῦ θά ἀνεγερθεῖ ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐργατῶν εἶναι Ἕλληνες ἀπό τήν ἐπαρχία, ἐνῶ οἱ ἐπικεφαλῆς εἰδικευμένων ἐργατῶν εἶναι Ἴσπανοί, Γάλλοι καί Ἴταλοί.

Οἱ ἰδρυτές τῆς Γαλλικῆς θά ἀκολουθήσουν στόν λαυρεωτικό χῶρο τό μοντέλο τῆς Company town, ὅπως αὐτή, εἶχε ἀναπτυχθεῖ τήν ἴδια ἐποχή,

1. Ἡ κατασκευή κατοικιῶν ὀπίλα σέ ἀπομονωμένες βιομηχανίες ἀπαντᾶται κυρίως ἀπό τά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα. Πρῶτη φορά τό μοντέλο τῆς πόλης-ἐπιχειρήσεως (company town) θά ἐφαρμοστεῖ τό 1818 στά μεταλλεῖα τοῦ Grand-Hornu, στά γαλλοβελγικά σύνορα. Ὁ Henry de Gorge, ἓνας ἀπό τοὺς βασικούς ἰδιοκτῆτες τῆς μεταλλευτικῆς ἑταιρείας, θά ἐφαρμόσει στό χῶρο τίς ἰδέες τοῦ ἀρχιτέκτονα Fourier. Τό παράδειγμα αὐτό ἀκολουθοῦν πολλὰ βιομηχανικά κέντρα, προκειμένου νά συγκεντρώσουν καί νά συγκεντρώσουν τό ἐργατικό δυναμικό στό χῶρο ἐργασίας. Βλ., σχετικά, Ἄν. Βρυχέα, «Κυπριανός: Ἕνας βιομηχανικός ἐργατικός οἰκισμός τοῦ 19ου αἰῶνα», *Σύγχρονα Θέματα*, 58-59 (1996), σ. 48-52.

στόν ευρωπαϊκό χώρο. Πρόκειται για πόλεις σε απομονωμένες περιοχές, που δημιουργούνται από την επιχείρησι, προκειμένου να εξασφαλίσουν ένα μόνιμο εργατικό δυναμικό. Το Λαύριο εντάσσεται και αυτό στην παράδοσι, τῆς οργανωμένης βιομηχανικῆς πόλης. Ὁ οικισμός δέν προϋπάρχει στό χώρο τοῦ Λαυρίου και ἡ πόλι, δημιουργεῖται ἀπό τήν ἑταιρεία γιά τήν ικανοποίησι βασικῶν λειτουργικῶν ἀναγκῶν τῆς.² Ὁ Ἄνδ. Κορδέλλας, διευθυντής τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεταλλουργιῶν Λαυρίου, σέ ἔκθεσή του τό 1888, ἀναφέρει ὅτι εἶχε ἤδη ἰδρυθεῖ νοσοκομεῖο και μία ἰατρική ὑπηρεσία ἀπό τήν ἑταιρεία ἐνῶ εἶχαν οἰκοδομηθεῖ ὡς τότε γύρω στίς 800 κατοικίες γιά τή στέγασι τοῦ εργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς ἑταιρείας. Ἡ ἀνάπτυξι τοῦ χώρου ἀκολουθεῖ τοὺς ρυθμούς ἀνάπτυξης τῆς ἑταιρείας. Ἐτσι, ἀπό μικρός οικισμός 3.000 κατοίκων τό 1869, τό Λαύριο θά ἐξελιγθεῖ σέ βιομηχανική πόλι, 12.000 κατοίκων στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα.³ Συγκροτεῖται ὡς πόλι-μεταλλεῖο, στήν ὁποία ὁ χώρος κατοικίας και ὁ χώρος ἐργασίας συνιστοῦν μία ἀδιάσπαστη ἐνότητα και οἱ οικονομικές δραστηριότητες προσδιορίζουν καθοριστικά τόν κοινωνικό χώρο τῆς πόλης. Ὅλες οἱ κοινωνικές λειτουργίες τοῦ Λαυρίου βρίσκονται κάτω ἀπό τόν ὀλικό ἔλεγχο και τήν προστασία τῆς ἑταιρείας. Ἡ πορεία τῆς πόλης και κατ' ἐπέκτασι τῶν κατοίκων τῆς βρίσκειται σέ σχέση ἀμεσῆς ἐξάρτησης μέ αὐτή τῆς επιχείρησης. Τό τοπικό ἐμπόριο, τό σχολεῖο, ἡ κατοικία, ἡ δημοτική ἀρχή, ἡ ἐκκλησία, τό νοσοκομεῖο, οἱ πολιτιστικές ἐκδηλώσεις, ὅλα ἀποτελοῦν μέρημα τῆς ἑταιρείας.

2. Χαρακτηριστικά, ὁ Ed. About και ὁ Ledoux, σέ ἄρθρο τους τό 1872, θά ὑποστηρίξουν ὅτι οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας, Roux και Serpieri, πρέπει νά δημιουργήσουν στή Λαυρωτική τὰ πάντα ἀπό τήν ἀρχή: χυτήρια, ἐργάτες, μηχανές, δρόμους, λιμάνι, μέχρι και πόσιμο νερό πού ἔλειπε ἀπό τήν περιοχή. Βλ. αὐτόθι, σ. 48. Ἐπίσης, τό 1878, ἀναφέρεται ὅτι στόν οικισμό Κυπριανός ἡ Γαλλική Ἑταιρεία, ἐκτός ἀπό τίς ἐγκαταστάσεις τῆς, κατασκεύασε πολυπληθεῖς κατοικίες γιά τοὺς ὑπαλλήλους και τοὺς ἐργάτες, σχολεῖα, ναούς και σιδηρόδρομο, ὁ ὁποῖος ἐνώνει τόν Κυπριανό μέ τὰ διάφορα μεταλλευτικά κέντρα τῆς ἑταιρείας, τό λιμάνι και τὰ ἐργαστήρια. Βλ. «Ἐκδρομή ΣΤ' τῶν μελῶν τοῦ συλλόγου εἰς Λαυρεῖον». Ἀρχιμήδης, 9(1906), και Ἄνδ. Κορδέλλας, Ἡ βιομηχανία τῆς ἑταιρείας τῶν μεταλλουργιῶν Λαυρίου και τὰ μεταλλευτικά προϊόντα ἐν τῇ Δ' Ὀλυμπιακῇ Ἐκθεσῇ, Ἀθῆναι 1888.

3. Στατιστική τοῦ Πληθυσμοῦ, «Δῆμος Λαυρωτικῆς». ΕΣΥΕ, 10/1907.

Ἡ πατερναλιστική πολιτική τῆς ἐταιρείας-ἐργοδότη, μέσω τῆς συνεχῆς παρουσίας τῆς σ' ὅλους τοὺς τομεῖς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἐργαζομένου, συγκροτεῖ ἓνα κράτος ἐν κράτει, τὸ ὁποῖο ἀναλαμβάνει μέριμνες τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ καὶ περιορίζει τίς δυνατότητες τῶν ἐργατῶν νά ἐπεμβαίνουν στή διαχείριση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων. Στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα οἱ μεταλλωρύχοι-κάτοικοι τοῦ Λαυρίου θά ὑποστηρίξουν ὅτι: «Οἱ ἐταιρεῖες ἔχουν ἓνα καλό, πού δέν παύουν ποτέ ἐργάτη». Ἀκριβῶς αὐτή ἡ αἴσθησι, ἐργασιακῆς ἀσφάλειας, σέ συνδυασμό μ' ἄλλες, ἔστω ὑποτυπώδεις, παροχές ἀπό τήν ἐταιρεία ὁρῶν ἐκτονωτικά ὡς πρός τήν αὐτόνομη ὀργάνωσι τῶν ἐργατικῶν στρωμάτων.

Τό πατερναλιστικό μοντέλο, σέ γενικές γραμμές, βασίζεται σέ μιὰ μεταφορά τῶν σχέσεων οἰκογενειακοῦ τύπου στόν ἐργασιακό χῶρο.⁴ Στή θέση τοῦ ἀρχηγοῦ-πατέρα τῆς οἰκογένειας, στόν ὁποῖο ὑπακούουν ὅλα τά μέλη, τοποθετεῖται ὁ ἐργοδότης-προστάτης τῶν ἐργατῶν του. Ἡ ὀργάνωσι τῆς ἐργασίας, μέ βάση τή μεταφορά αὐτή, μετατρέπει τίς ἐργασιακές σχέσεις σέ οἰκογενειακοῦ τύπου σχέσεις, δηλαδή ἐργοδότης καὶ ἐργαζόμενοι ὀριοθετοῦν μιὰ «μεγάλη οἰκογένεια», στό πλαίσιο τῆς ὁποίας οἱ παροχές τοῦ ἐργοδότη-πατέρα ἐξασφαλίζουν τήν ἀποδοχή τῶν ἐργασιακῶν κανόνων ἀπό τοὺς ἐργαζομένους. Σύμφωνα μέ τήν πατριαρχική ὀργάνωσι τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων, ὁ ἀρχηγός τῆς οἰκογένειας ἀποτελεῖ τόν ἀφέντη-ἐξουσιαστή καί, παράλληλα, τόν προστάτη-τροφό τῆς ἐστίας. Μέσα σέ αὐτές τίς συνθήκες καλλιεργεῖται ἓνα αἶσθημα ὑπακοῆς καὶ σεβασμοῦ τοῦ ἐργαζομένου στίς ἐπιταγές τῆς ἐταιρείας. Ἡ ἀποδοχή τῶν ἐργασιακῶν κανόνων θεωρεῖται φυσικό καί αὐτονόητο ἀντιστάθμισμα στήν παροχή ἐργασιακῆς ἀσφάλειας-προστασίας καὶ ἑνός πλέγματος παροχῶν ἀπό τήν ἐταιρεία-ἐργοδότη. Οἱ προσφορές αὐτές νοηματοδοτοῦνται ἀπό τόν ἐργάτη,

4. Ἐνδεικτικά, βλ. J. Carner. *The model company town*. University Massachussets Press. Amhest, 1984· D. Reid. «In the name of the father: a language of labour relations in nineteenth-century France». *History Workshop*, 38 (1994)· Louise A. Tilly. «Coping with company paternalism». *Theory and Society*, 14 (1985)· D. Reid. «Industrial paternalism: discourse and practice in nineteenth-century French mining and metallurgy». *Comparative studies in society and history*, 27 (1985), καί M. Depouzy. «Paternalismes d' hier et d' aujourd' hui». *Le Mouvement Social*, 144 (1988).

ως παροχή-«προνόμιο». Δεν τίς αντιλαμβάνεται ως μέρος τῆς υπεραξίας τῆς ἐργασιακῆς του δύναμης, δηλαδή, ως προϊόν τῆς δικῆς του παραγωγῆς, ἀλλά ως δῶρο-προσφορά τοῦ ἐργοδότη. Τό δῶρο, ὅμως, λειτουργεῖ ως σύμβολο ἀμοιβαίας σχέσης. Ἡ προσφορά αὐτή, ὑποχρεώνει συνειρμικά τόν πρῶτον ἀγρότη, νά ἀνταποδώσει τό δῶρο/εἰσφορά μέ κάποιο ἀνάλογο ἀντίτιμο. Ἡ ἔταιρεία-ἐργοδότης δέν χρειάζεται ὑλικά δῶρα/παροχές ἀπό τούς ἐργαζομένους. Αὐτό πού ἀπαιτεῖ εἶναι σημεῖα ὑποταγῆς καί ὑπακοῆς, πράγμα τό ὁποῖο καταφέρει νά ἀποσπάσει ἀπό τόν ἐργαζόμενο. Ἐπομένως, τό μοντέλο τοῦ πατερναλισμοῦ δέν περιλαμβάνει ἀπλῶς ἓνα πλέγμα προσφορῶν-ἀνταμοιβῶν ὡς μέσο σταθερῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀλλά, κυρίως, ἀφορᾷ ἓναν μηχανισμό εὐχερέστερης ἐνσωμάτωσης τῶν ἐργατῶν-κατοίκων στόν δεδομένο πολιτισμό τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων. Ἡ ἔταιρεία νομιμοποιεῖ μέσω τοῦ μηχανισμοῦ αὐτοῦ τήν κυριαρχία της στός ἐργαζομένους, ἐνῶ ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἐργασιακή πειθαρχία ἐξασφαλίζει τήν παραπέρα ἀνέλιξη τῆς ἔταιρείας.

Ἡ σύνθεσις τοῦ ἐργατικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ Λαυρίου συνιστᾷ ἀκόμη, μιά ἰδιαιτερότητα τοῦ τρόπου οικονομικῆς δόμησής τῆς πόλης. Ὅπως ἀναφέραμε, ἡ ἔλλειψη εἰδικευμένης ἐργατικῆς δύναμης ἀναγκάζει τόν I. Β. Σερπιέρη νά φέρει Ἴσπανούς καμινευτές, ἀργότερα Ἴταλούς μηχανικούς καί Γάλλους τεχνίτες. Οἱ συνοικίες Σπανόλικά καί Ἴταλικά ἀποτελοῦν ἀπό τούς πρώτους οἰκισμούς στόν λαυρεωτικό χῶρο μαζί μέ μιά γαλλική παροικία 500 μελῶν. Οἱ ἐργάτες στά μεταλλεῖα προέρχονται ἀπό διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας, κυρίως ἀπό ἀγροτικές περιοχές. Οἱ περισσότεροι κατάγονται ἀπό νησιά μέ ἀνάλογη παράδοσι, στίς μεταλλευτικές ἐργασίες (Μηῆλος, Σαντορίνη, Πάρος), καθῶς καί ἀπό τήν Εὐβοία, τή Φωκίδα, τή Μάνη, τήν Ἠπειρο. Ἡ ἀφιξή τους στό Λαύριο δέν συνοδεύεται ἀπο ἐγκατάλειψη τῆς ἀγροτικῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας, ἀλλά σκοπεύει στήν οικονομική στήριξή της μέσω τῆς προσωρινῆς ἐργασίας τους στά μεταλλεῖα, ἀποτελεῖ, δηλαδή, προσωρινή λύσι, ἀνάγκης. Σέ καμία περίπτωσι, ἡ ἀγροτική αὐτή ἐξοδος δέν ἐπιφέρει καθολική, οικονομική, καί πολιτισμική ρήξι, καί ἀσυνέχεια μέ τόν τόπο προέλευσής. Ἀκόμη καί ὅταν τό διακύβευμα εἶναι ἡ ἀναζήτησι, μιᾶς καλύτερης τύχης, ἡ μετανάστευσι, ἀφορᾷ

κυρίως τόν ανδροικό πληθυσμό, ενώ ή υπόλοιπη οίκογένεια παραμένει στό χωριό, πού αποτελεί ζωτική πηγή ψυχικής αλλά και ύλικής ασφάλειας. Έδώ, ακριβώς, βρίσκεται ή ιδιομορφία του έλληνικού —ιδίως έσωτερικού— μεταναστευτικού ρεύματος, όπως εμφανίζεται στά τέλη του 19ου αιώνα. Η παραδοσιακή αγροτική μικροϊδιοκτησία, πιεζόμενη τόσο από τή συνεχή έμπορευματοποίηση τής αγοράς όσο και από κακές οικονομικές συγκυρίες, θά αναγκαστεί μόν νά ακολουθήσει τό δρόμο τής μετανάστευσης, σπανίως, όμως, θά χάσει όλα τά περιουσιακά της στοιχεία (σπίτι, κτήμα). Η έξοδος των μικροκαλλιεργητών δέν θά πάρει τή μορφή έξόδου «έξαθλιωμένων χωρίς μοίρα προλετάρων», αλλά προσωρινή, έξοδο ανάγκης μέ βασικό στόχο τόν έπαναπατρισμό.⁵

Έτσι, ό εργάτης-πρώην αγρότης μεταφέρει στις νέες συνθήκες τό μοντέλο οργάνωσης του αγροτικού οίκου. Οι παραδοσιακές αλληλεγγυότητες, ιδίως όσες αναφέρονται στην τοπικότητα, αναπαράγονται μέσω των τοπικών συλλόγων-ομάδων⁶ αλλά και στις συνοικίες-γειτονίες, οι όποιες κατοικούνται μόνο από συμπατριώτες: Ο οικισμός τής Νεάπολης και τά Μανιάτικα από Λάκωνες, οι Μηλιοί στά Μηλεια, οι Καρυστινοί και οι Κουμιάτες στά Κουμιάτικα, οι Σαντορινιοί στά Σαντορινεϊκα κλπ. Αυτές οι έστίες τοπικής αλληλεγγυότητας διευκολύνουν ασφαλώς τήν ένσωμάτω-

5. Βλ., σχετικά, Κ. Τσουκαλάς, *Έξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1992· Θ. Σακελλαρόπουλος, *Θεσμικός μετασχηματισμός και οικονομική ανάπτυξη*, Αθήνα, Έξάντας, 1991, σ. 177· Χ. Αγριαντώνη, *Οι άπαρχές τής έκβιομηχάνισης στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Ιστορικό Αρχείο Έμπορικής Τράπεζας Ελλάδος, 1986, σσ.188-200· Κ. Μαυρέας, «Η πολιτική οργάνωση του αγροτικού χώρου στην Ελλάδα κατά τήν περίοδο 1922-1936», στό Θ. Σακελλαρόπουλος (έπιμ.), *Νεοελληνική κοινωνία, ιστορικές και κριτικές προσεγγίσεις*, Αθήνα, Κριτική, 1993, σ.120, και Άλ. Ρήγος, *Η Β' Έλληνική Δημοκρατία 1924-1935, κοινωνικές διαστάσεις τής πολιτικής σκηνής*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, σσ. 40-41.

6. Πολλές φορές οι τοπικοί αυτοί σύλλογοι αναπτύσσουν αξιόλογη κοινωνική δράση. Ο σύλλογος των Πελοποννησίων «Πέλοψ» ίδρυσε, τό 1898, νυχτερινή σχολή άπόρων παιδών μέ 250 μαθητές. Βλ., σχετικά, Γ. Ν. Δερμάτης, «Η καθημερινή ζωή των εργατών στό Λαύριο άπ' τά μέσα του 19ου αιώνα ως τις άρχές του 20ου», *Δελτίο Σύλλογου Αρχιτεκτόνων*, 3(1992), σ. 42, και Γ. Πετράκη, «Η μονογραφία μιάς άπεργίας από τόν έθνικό Τύπο. Η άπεργία των μεταλλωρύχων τής Καμάριζας τόν Άπρίλη, του 1896», *Πρακτικά Έπιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής, Έπιμορφωτικός Σύλλογος Καλυθίων*, 1993, σσ. 527-528.

ση των εργατών-κατοίκων στο νέο περιβάλλον. Λειτουργούν, ωστόσο, ως ανασταλτικοί παράγοντες διαμόρφωσης μίας ενιαίας συλλογικής εργατικής συνείδησης. Οι αντιπαλότητες ανάμεσα στις τοπικές ομάδες απομακρύνουν την προοπτική μίας κοινής δραστηριοποίησης αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας και κοινωνικής ζωής.

"Όπως προαναφέραμε, ο πρώην αγρότης-εργάτης μεταφέρει στις νέες συνθήκες, στις οποίες καλείται να προσαρμοστεί, τις προηγούμενες πολιτισμικές του αξίες.⁷ Δεν θεωρεί τον εαυτό του μόνιμο βιομηχανικό εργάτη και ακόμη περισσότερο μόνιμο κάτοικο της πόλης. Η αίσθησι προσωρινότητας, ή οποία αναπαράγεται με τη διατήρησι σταθερών δεσμών με το χωριό, αποτρέπει τον εργάτη-πρώην αγρότη να επενδύσει στον νέο χώρο και να διεκδικήσει καλύτερους όρους εργασιακής και κοινωνικής ζωής. Ο καθημερινός τρόπος ζωής του καθορίζεται αποκλειστικά από τις απαιτήσεις-όρους της εργασίας (βάρδιες, υπερωρίες). "Έτσι, σε περιόδους κρίσεων των μεταλλευτικών εργασιών, ένα μεγάλο μέρος του εργατικού πληθυσμού επιστρέφει στον τόπο καταγωγής του. Παραδείγματος χάριν, ή κρίσι η των εργασιών της Γαλλικής Έταιρείας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θά μειώσει τον πληθυσμό του Δήμου Λαυρεωτικής κατά 50% και των εργασθηρίων κατά 53%."⁸ Βλέπουμε, δηλαδή, ότι ή μη ένοποιήσι των εργατικών στρωμάτων, που οφείλε-

7. Η αγροτική κουλτούρα των εργατών των μεταλλείων καθιστά περίπλοκη ή διαδικασία προσαρμογής τους στην κουλτούρα της αυστηρά ορθολογικής οργάνωσης και πειθαρχίας της εργασίας. Η μετάβασι αυτή περιλαμβάνει μία διαδικασία έντονων συγκρούσεων και αντιστάσεων των πρώην αγροτών-εργατών στις νέες κανονικότητες της εργασιακής διαδικασίας. Σ' ένα πρώτο στάδιο αυτής της διαδικασίας, οι βιομηχανικοί εργάτες θά αντισταθούν έντονα. Στο επόμενο, όμως, στάδιο, έχοντας ενσωματώσει ή λογική της νέας βιομηχανικής εργασίας, οι διεκδικήσεις τους αφορούν αίτήματα τά οποία εντάσσονται στη διατήρησι αυτής της λογικής και όχι στην ανάφεσί της. Σχετικά με την ενσωμάτωσι των εργατών πρώην αγροτών στις νέες συνθήκες είναι: W. E. Moore-A. S. Feldam. *Labor Commitment and Social Change in Developing Areas*, 1960· W. E. Moore. *Man Time and Society*, 1963· επίσης, M. Bulmer. *Mining and Social Change: Durham County in the 20o century*, 1978, και B. Williamson. *Class, Culture and Community: A Biographical study of Social Change in Mining*, 1982.

8. Αυτό εμφανίζεται κυρίως την περίοδο μεταξύ 1907 και 1920. Τό 1907 ο Δήμος Λαυρεωτικής έχει 12.062 κατοίκους ενώ στην ανάλογη στατιστική του 1921 έχει 6.017. Βλ. *Στατιστική του Πληθυσμού, «Δήμος Λαυρεωτικής»*, ΕΣΥΓΕ, 1907 και 1921 αντίστοιχα.

ται στις παραδοσιακές αλληλεγγυότητες, σέ συνδυασμό μέ τό αίσθημα πρωτοβουνοτήτας πού κυριαρχεί στό χώρο αποδυναμώνουν τήν προοπτική οργάνωσης εργατικού κινήματος καί απομακρύνουν μιά συλλογική, πρακτική αποτελεσματικῆς συνδικαλιστικῆς δράσης.

Ἡ Γαλλική Ἑταιρεία θά δοκιμάσει τήν πρώτη σοβαρή κρίση στις δεκαετίες τοῦ 1880 καί τοῦ 1890, τήν ἐποχή πού ἡ πτώση τῆς τιμῆς τοῦ μολύβδου στις ἀγορές τοῦ ἐξωτερικοῦ θά πλήξει τίς ἐργασίες της. Ἡ ἐπόμενη κρίση θά ἐκδηλωθεῖ μέ τόν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅποτε οἱ ἐργασίες της θά μειωθοῦν σημαντικά." Ἡ σημαντική αὔξηση τῶν ἐξόδων μεταφοράς, ἡ πτώση τῶν τιμῶν τῶν μετάλλων καί ἡ διακοπή τῶν ἐρευνητικῶν ἐργασιῶν λόγω ἐπιστράτευσης τοῦ εἰδικευμένου εργατικοῦ δυναμικοῦ θά περιορίσουν τή λειτουργία τμημάτων τῆς παραγωγῆς, μειώνοντας, κατά συνέπεια, καί τό ἀπασχολούμενο εργατικό δυναμικό. Ἔτσι, ἡ ἀνεργία πλήττει τό Λαύριο, ἐνῶ ὁ μονοεπαγγελματικός χαρακτήρας τῆς βιομηχανικῆς πόλης ἐκμηδενίζει τή δυνατότητα ἀπασχόλησης σέ ἄλλους τομεῖς τῆς οἰκονομίας. Ἡ ζωή στόν λαυρευτικό χῶρο, ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τή μεταλλουργική βιομηχανία, θά ἀκολουθήσει ἀνάλογη πορεία παρακμῆς.

Μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή ἡ ἐγκατάσταση προσφύγων θά τρώσει τή ζωή τῆς πόλης. Ἔτσι, οἱ πρόσφυγες, τό 1928, θά ἀποτελέσουν

9. Μιά εἰκόνα τῶν δυσχερειῶν πού δημιούργησε ὁ Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος μᾶς δίνει ἡ «Ἐκθεσις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεταλλουργιῶν Λαυρίου πρὸς τήν τακτική Γενική Συνέλευσιν τῶν μετόχων», 10 Μαρτίου 1916, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι : «Ἀπό τῆς ἀρχῆς τοῦ δευτέρου ἔτους τοῦ πολέμου ἐπηξήθησαν ἐτι μᾶλλον αἱ δυσχέρειαι καί ἴδια αἱ ἀφορώσαι τήν προμήθειαν τῆς καυσίμου ὕλης, ἐνεκα τῆς ἀποτόμου καί καταπληκτικῆς ὑψώσεως τῶν καύλων, οἵτινες κατά τοὺς τελευταίους μήνας τοῦ ἔτους ἔφθασαν τά 100 σελήνια διά τό Κόκ, ἀντί τῶν συνήθων 12-15 σεληγίων κατά τόνον[...] τόν δέ Ἰανουάριο ἡ μὲν τιμή τοῦ Κόκ σχεδόν ἐτετραπλασιάσθη, τῶν δέ λοιπῶν ὕλικῶν ὑπέστη ὑπερδιπλασίαν αὔξησιν». Βλ. Ἐκθεσις τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου καί τῆς Ἐξελεκτικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Ἑταιρείας τῶν Μεταλλουργιῶν Λαυρίου πρὸς τήν τακτική Γενική Συνέλευσιν τῶν μετόχων τῆς 10ης Μαρτίου 1916, Ἀθήνα, Τυπογραφεῖο τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς, 1916. Ἐπίσης, ἡ Ἐκθεσις τῆς Διεύθυνσης τῆς Ὑπηρεσίας τῶν Μεταλλείων θά κάνει λόγο γιά «ἀσφυκτική καχεξία καί δυσπραγία». Βλ. σχετικᾶ Ἐπιθεώρησις Μεταλλείων πρὸς τό Ὑπουργεῖον τῆς Ἐθνικῆς Οἰκονομίας, Ἀθήνα, Διεύθυνσις τῆς Ὑπηρεσίας τῶν Μεταλλείων, 1918.

τό 22% του πληθυσμού της πόλης.¹⁰ Ωστόσο, η κρίση στις μεταλλευτικές εργασίες θά συνεχιστεί όλη τή δεκαετία του 1920. Τό 1925, η Γαλλική Έταιρεία θά ξεκινήσει ένα τεχνικό πρόγραμμα αναδιοργάνωσης και ριζικής ανακαίνισης των εγκαταστάσεων της. Σ' αυτό τό πρόγραμμα θά ένταχθει και η κοινοπραξία της Έλληνικής και της Γαλλικής Έταιρίας (1η Ιουλίου 1927) ως μιά συντονισμένη προσπάθεια μείωσης των γενικών εξόδων των δαπανών παραγωγής. Η δυσμενής, όμως, διεθνής συγκυρία δέν θά επιτρέψει τήν ευόδωση αυτής της σύμβασης.

Η παγκόσμια κρίση στην αγορά των μετάλλων, η οποία έντείνεται από τό 1927, θά πλήξει ξανά τις εργασίες των μεταλλευτικών εταιρειών στο Λαύριο. Όπως αναφέρει η έκθεση του Διοικητικού Συμβουλίου της Έταιρείας Μεταλλουργιών Λαυρίου, τό 1930, «καθ' όλον τό υπό έλεγχο έτος, ου μόνον ουδεμία θελιώσις επήλθεν εις τάς τιμάς των μετάλλων, δι' α ένδιαφέρεται η ήμετέρα Έταιρία, άλλ' απεναντίας η πτώσις των τιμών εξηκολούθησε, φθάσασα κατά τό τελευταίον τρίμηνον του 1929 εις τά κατώτατα όρια εις α από δεκάδων έτων δέν είχαν καν προσεγγίσει». Η κρίση αυτή θά επιφέρει σημαντική μείωση στο απασχολούμενο εργατικό δυναμικό.

Η δεκαετία του 1920 αποτελεί και για τό ελληνικό κράτος μιά περίοδο έντονων και καθοριστικών ανακατατάξεων. Η σημαντική επέκταση της ελληνικής επικράτειας και η αύξηση του πληθυσμού μέ τή Μικρασιατική Καταστροφή δημιουργούν συνθήκες πολιτικής και οικονομικής αστάθειας. Η συνεχής έναλλαγή κυβερνήσεων —μέχρι τον Αύγουστο του 1928, μέ τό σχηματισμό κυβέρνησης από τό Βενιζέλο— έντείνει τή ρευστότητα των οικονομικών και κοινωνικών δομών στον ελληνικό χώρο και καθυστερεί τήν επίλυση βασικών έσωτερικών ζητημάτων. Ο πληθωρισμός της δεκαετίας του 1920, πού είχε ως αποτέλεσμα τήν ακρίβεια των ειδών διατροφής και πρώτης ανάγκης, θά μειώσει αισθητά τό πραγματικό εισόδημα των μισθω-

10. Υπολογίζονται γύρω στις 600 οικογένειες προσφύγων. Βλ. Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικές αγώνες στην Ελλάδα (1923-1927)*, Αθήνα, Κομμούνια, 1985, σ. 26.

Τήν περίοδο αυτή τό ποσοστό ανεργίας αυξάνεται κατακόρυφα ενώ η φορολογία, μέ τή μορφή κυρίως έμμεσων φόρων, άγγίζει τά 3/4 των συνολικών εισόδων του κράτους. Βλ. Άλ. Ρήγος, *Η Β' Έλληνική Δημοκρατία 1924-1935, κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, δ.π., σ. 55.

των. Παράλληλα, η αύξηση της προσφερόμενης εργατικής δύναμης με τον έρχομό των προσφύγων θα ελαττώσει αισθητά τα ήμερομισθία, οδηγώντας σε πτώση του επιπέδου ζωής των εργατικών στρωμάτων. Η αποτυχία της κυβέρνησης να ελέγξει την κερδοσκοπία, την οποία προκαλεί η προαναφερθείσα συνθήκη, αυξάνει τη λαϊκή δυσαρέσκεια.

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες θα ξεσπάσει στο Λαύριο, τον Φεβρουάριο του 1929, η απεργία των μεταλλωρύχων. "Όλη την περίοδο από το 1896 ως το 1929 οι κινητοποιήσεις των μεταλλωρύχων συνεχίζονται σε χαμηλότερους τόνους. Μοναδική εξαίρεση, η απεργία του 1906, η οποία αποτελεί την πρώτη οργανωμένη κινητοποίηση, από το νεοϊδρυθέν Σωματείο Μεταλλευτών. Βασικά αίτήματα ήταν:

- α) η αύξηση του ήμερομισθίου
- β) η δημιουργία Ταμείου Συντάξεων
- γ) η ιατρική περίθαλψη των εργατών και
- δ) η οκτάωρη εργασία.

Τελικά, η αποστολή στρατιωτικής δύναμης και η περιρρέουσα στο χώρο τρομοκρατία — με αποκορύφωμα την άφιξη δύο πολεμικών πλοίων στο λιμάνι του Λαυρίου — θα σπάσουν την απεργία.¹¹

Η απεργία του 1929, η οποία θα διαρκέσει 48 ημέρες (1 Φεβρουαρίου, μέχρι 20 Μαρτίου 1929) ξεχωρίζει για τον έντονα αγωνιστικό χαρακτήρα της. Κύριοι υποκινητές ήταν οι τεχνίτες του εργοστασίου, γρήγορα, όμως, θα ακολουθήσουν και οι εργαζόμενοι στις διάφορες ειδικότητες των μεταλλευτικών εργασιών της Γαλλικής Έταιρείας.¹²

Την 1η Φεβρουαρίου του 1929 οι τεχνίτες θα υποβάλουν στη διεύθυνση της εταιρείας τα ακόλουθα αίτήματα:

- α) Αύξηση του ήμερομισθίου κατά 30%. Αυτή την εποχή το ήμερομισθίο

11. Βλ. Γ. Κορδάτος, *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα, Μπουκουμάνη, 1972. Επίσης, *Ριζοσπάστης*, 15 Μαρτίου 1929, και λήμμα «Λαύριο», *Εγκυκλοπ. Ελλάς*, Έλευθερουδάκης, τόμ. Α', σ. 140-141.

12. Ο Μοσκόφ μιλάει για 3. 000 απεργούς σε σύνολο 7. 921 κατοίκων στον Δήμο Λαυρίου, σύμφωνα με την απογραφή πληθυσμού του 1928. Βλ. Στατιστική Έπετηρίδα, ΕΣΥΕ, 1928, και Μοσκόφ Κ., *Ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1988, σ. 443.

για όλες τις κατηγορίες των εργαζομένων στη Γαλλική Έταιρεία δεν ξεπερνά τις 45 δραχ. Έξαιρεση, αποτελεί μόνο ένα ποσοστό ξένων, κυρίως ειδικευμένων εργατών, με ήμερομίσθιο 80 δραχ. Αναλυτικά, από τους εργατές των στοών, οι μινιδόροι παίρνουν 25 δραχ. μεροκάματο, οι μπαζαδόροι δεν ξεπερνούν τις 25-40 δραχ. Οι εργατές διαλογής πληρώνονται 16-22 δραχ. και για τις γυναίκες το ήμερομίσθιο δεν ξεπερνά τις 19-20 δραχ., ενώ η άμοιβή των τεχνιτών εργοστασίου κυμαίνεται γύρω στις 35 δραχ. Αυτά τα ήμερομίσθια δείχνουν ένα χαμηλό βιοτικό επίπεδο, το οποίο τις περισσότερες φορές κινείται στα όρια της επιβίωσης. Μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης, με αυξανόμενους πληθωρισμό και ανεργία,¹³ η πραγματική αξία των μισθών παραμένει στάσιμη ή και μειώνεται, καθώς ο μακροχρόνιος πληθωρισμός τους καθιλώνει κάτω από το επίπεδο του 1914-16. Ανάμεσα στα έτη 1922 και 1935 οι τιμές αυξήθηκαν κατά 207%, ενώ οι μισθοί μόνο κατά 83%, επιδεινώνοντας τις συνθήκες διαβίωσης.

Το αυξημένο ποσοστό των εργατικών ατυχημάτων φανερώνει, με τη σειρά του, την απουσία μέτρων προστασίας και εκπαίδευσης του εργατικού δυναμικού, το οποίο αποτελείται κυρίως από βιομηχανικούς εργατές πρώτης γενιάς. Ωστόσο, μία ολοκληρωμένη εικόνα των συνθηκών της εργασίας και της διαβίωσης των εργατικών στρωμάτων θα απαιτούσε να λάβουμε υπόψη την ιδιομορφία όμησης της πόλης του Λαυρίου ως πόλης-μεταλλείου. Πράγματι, η κυρίαρχη παρουσία της εταιρείας ως φορέα παροχών σ' όλες τις εκφάνσεις κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων της πόλης αναπτύσσει νοοτροπία υποχρέωσης του εργατή προς αυτήν, γεγονός που διευκολύνει την ενσωμάτωσή του στις δεδομένες εργασιακές σχέσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η παροχή κατοικίας από την εταιρεία, έστω και σε ένα μικρό ποσοστό του κατώτερου προσωπικού, με δεδομένο το

13. Σύμφωνα με στοιχεία του ΑΟΕ (Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο) και της ΓΣΕΕ, η ανεργία στα αστικά κέντρα ξεπερνούσε το 28% στο σύνολο των μισθωτών. Από 75.000 το 1928, ο αριθμός των ανέργων πλησιάζει τους 130.000 το 1929. Το 1928 ο τιμαριθμός φθάνει σε ένα ποσοστό 231 μονάδων ενώ το 1925/26 δεν ξεπερνούσε τις 175 μονάδες. Βλ. σχετικά, Κ. Βεργόπουλος, *Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη, η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Ξεάντας, 1978, σ. 93.

οξύτατο πρόβλημα στέγασης που αντιμετώπιζαν εκείνη την εποχή τα αστικά κέντρα. Επίσης, η ίδρυση από την εταιρεία ενός είδους τοπικού καταστήματος τροφίμων, της λεγόμενης Κοπερατίβας, με σκοπό να τροφοδοτεί τους εργάτες-κατοίκους της πόλης με πίστωση και σε χαμηλές τιμές, συμβάλλει στη διαμόρφωση καλύτερων συνθηκών εργασίας και όρων ζωής. Έτσι, σε συνθήκες έντονης οικονομικής δυσχέρειας και ρευστότητας, σε συνδυασμό με την άναποτελεσματικότητα των μηχανισμών κοινωνικών παροχών, ενισχύεται η αίσθηση ασφάλειας. Κύριο γνώρισμα της σχέσης εργάτη και εργοδότη είναι η εύκολη προσαρμογή του πρώτου στους όρους οργάνωσης των εργασιακών σχέσεων που υπαγορεύει ο δεύτερος.

Το αίτημα αύξησης του ημερομισθίου συνδέθηκε άμεσα με τη δράση των εργολάβων. Η εταιρεία αναθέτει τμήματα της παραγωγής σε εργολάβους, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την εκτέλεση ενός έργου στα όρυχεια ή την εξόρυξη μεταλλεύματος από κάποιο τμήμα του (στοά). Αυτοί εκμισθώνουν εργατική δύναμη, καθορίζουν το χρονοδιάγραμμα εκτέλεσης του έργου και επιβλέπουν σε καθημερινό επίπεδο την πορεία εξέλιξής του. Επίσης, έρχονται καθημερινά σε επαφή με τον εργάτη ως αντιπρόσωποι της εταιρείας. Αυτό το μοντέλο επικοινωνίας των δυο φορέων (εταιρείας και εργατών, μέσω εργολάβου)¹⁴ λειτουργεί ως μηχανισμός μεταφοράς βασικών εργατικών αιτημάτων/παραπόνων στην κεντρική διεύθυνση της έ-

14. Το μοντέλο αυτό, ένα περίπλοκο δίκτυο διάρθρωσης ενδιάμεσων σχέσεων εξουσίας, εφαρμόστηκε ιδιαίτερα σε μεγάλες ευρωπαϊκές μεταλλευτικές επιχειρήσεις και διατηρείται ιστορικά με παραλλαγμένες μορφές στα διάφορα συστήματα παραγωγής σε άμεση σύνδεση τόσο με τις τοπικές ιδιομορφίες της μεταλλευτικής επιχειρήσεως όσο και με τη συγκυρία της χρονικής περιόδου. Στη πόλη-μεταλλείο Le Creusot, πρότυπο εφαρμογής του πατερναλιστικού μοντέλου τον 19ο αιώνα, ο Shneider ήταν από τους πρώτους ο οποίος εφαρμόσε από κυρίως το μοντέλο του «μεσολαβητή» ανάμεσα στους εργάτες και τη διοίκηση της εταιρείας, αναγκαζόμενος τη λειτουργικότητά του ως βασικού μηχανισμού αποτροπής συγκρούσεων στον εργασιακό χώρο. Χαρακτηριστικά, το ρόλο του μεσολαβητή είχαν οι αρχιεργάτες, οι μόνοι που είχαν τη δυνατότητα επαφής με τη κεντρική διεύθυνση, ενώ μετά την απεργία του 1870 θα αντικατασταθούν από τους μηχανικούς. Βλ. Don. Reid. «In the name of father: a language of labour relations in the nineteenth-century». *History Workshop*, 38 (1994), σσ. 12-16, και Mich. Perrot. *Workers on strike, France 1871-1890*. Berg. Leamington Spa. Hamburg. Νέα Υόρκη, 1987, σσ. 182, 252.

ταιρείας, με στόχο τή μείωση τῶν πιθανοτήτων ἐκδήλωσης ξαφνικῶν ἐργατικῶν ἐξεγέρσεων/κινήσεων. Δι' αὐτὸ, λειτουργεῖ ὡς μηχανισμός διατήρησης συνθηκῶν ἰσορροπίας.

Τὸ αἶτημα τοῦ ἐπανακαθορισμοῦ τῆς δραστηριότητος τῶν ἐργολάβων ἤ ἀκόμα καὶ τῆς ἐκδίωξής τους καθίσταται ἐπίκαιρο σέ σημαντικό βαθμὸ σέ περιόδους κρίσης. Οὐσιαστικά, ὅταν ὁ διαμεσολαβητικὸς ρόλος δέν ἀσκειται ἱκανοποιητικά, ὅπως στήν πρό τῆς κρίσης περίοδο, ἡ δυσλειτουργία ἑνὸς ὁλόκληρου μηχανισμοῦ ἀποδίδεται στήν ἀτελή, δραστηριότητά τους. Ὅμως, τὸ γεγονός αὐτὸ συγκροτεῖ, στή διάρκεια μιᾶς περιόδου κρίσης καὶ ἐργατικῆς διαμαρτυρίας, ἓνα πλαίσιο ἀναπαραγωγῆς τοῦ πατερναλιστικοῦ συστήματος σχέσεων. Καὶ αὐτὸ γιατί ἐκτονώνεται ἡ δυσφορία τῶν ἐργαζομένων στήν ἀντίθεσή τους μέ τοὺς ἐργολάβους, σ' ἓνα ἐνδιάμεσο ἐπίπεδο, χωρὶς νά δημιουργοῦνται ὅροι ἀμφισβήτησης τῶν διοικητικῶν ἐπιλογῶν ἢ καὶ τοῦ μοντέλου ἐργασιακῆς ὀργάνωσης συνολικά.

Εἶναι ἀπαραίτητο νά τονίσουμε ὅτι τὸ μοντέλο ὀμίτης τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων (ἐταιρεία-ἐργολάβος-ἐργάτης) λειτουργεῖ ὡς βασικὸς μηχανισμὸς διαπραγμάτευσης στή μεταλλουργικὴ βιομηχανία τοῦ Λαυρίου, κυρίως τὸν 19ο αἰώνα. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ τὸν 20ό αἰώνα, παρ' ὅλη τὴν ἀνάπτυξη νέων θεσμικῶν φορέων διαμεσολάβησης (κρατικὸς μηχανισμὸς, κόμματα, συνδικάτα κλπ.), τὸ μοντέλο αὐτὸ διατηρεῖ τὴ λειτουργικότητά του.

β) Ἐνα ἄλλο αἶτημα ἀφορᾷ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὀκταώρου, τὸ ὁποῖο παραβιάζοταν συστηματικά. Ἡ συνεχόμενη αὐξηση τοῦ κόστους ζωῆς θά προσαρμόσει ἀναγκαστικά τὸ καθημερινὸ ὥραριο ἐργασίας σέ διπλὴ βάρδια (δώδεκα ὥρῶν), προκειμένου νά συμπληρωθεῖ τὸ οἰκογενειακὸ εἰσόδημα. Ἐπίσης, οἱ ἀπεργοὶ διεκδικοῦν τὴ νόμιμη πληρωμὴ τῶν ὑπερωριῶν.

γ) Ἐπόμενο αἶτημα ἀποτελεῖ ἡ ἴδρυση Ταμείου Συντάξεων. Ὁ νόμος 2868 τοῦ 1922 καθιστοῦσε ὑποχρεωτικὴ τὴν ἀσφάλιση τῶν ἐργαζομένων καὶ προέβλεπε τὴν ἴδρυση κρατικοῦ ταμείου συντάξεων μέ κοινὴ εἰσφορά ἐργατῶν καὶ ἐπιχειρήσεως, ἰδίως γιὰ βιομηχανικῆς-μεταλλουργικῆς ἐπιχειρήσεις μέ μόνιμο ἐργατικὸ δυναμικὸ πάνω ἀπὸ 70 ἄτομα. Ὡστόσο, ὁ νόμος αὐτός δέν εἶχε ἀκόμη ἐφαρμοσθεῖ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ Ταμεία Ἀλληλοβοήθειας, οἱ ἀπεργοὶ ἀπαιτοῦσαν νά

τροποποιηθεί ή σύνθεσι των Διοικητικών Συμβουλίων τους. Τά Ταμεία Ἀλληλοβοήθειας τῆς Ἑλληνικῆς καί Γαλλικῆς Ἑταιρείας ἀποτελοῦν ἐνώσεις οἱ ὁποῖες περιλαμβάνουν ὅλη τήν ἱεραρχία τοῦ προσωπικοῦ: ὑπαλλήλους, ἐργολάβους καί ἐργάτες. Στό χώρο ἐμφανίζονται ἤδη ἀπό τό 1870, σύμφωνα, ὅμως, μέ τά καταστατικά τους φαίνεται ὅτι ἐγκρίνονται στά τέλη τοῦ 19ου μέ ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα, ἔχοντας χαρακτήρα φιλανθρωπίας καί ἀδελφότητος. Στόχος τους ἦταν ἡ περίθαλψη καί ἡ βοήθεια τῶν μελῶν καί τῶν οἰκογενειῶν τους σέ περίπτωση ἀσθενείας, γήρατος ἢ ἀνικανότητος λόγω τραυματισμοῦ.¹⁵ Ἡ διοίκησι τῶν ταμείων αὐτῶν, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ ἀπεργοί, μονοπωλεῖται ἀπό τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἑταιρείας μέ μειωμένα περιθώρια συμμετοχῆς τῶν ἐργατῶν. Οἱ ἀπεργοί, λοιπόν, ἀπαιτοῦν νά ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀντιπροσωπευτική ἐκπροσώπηση τῶν ἐργαζομένων στό ταμεῖο, ὅπως ὄριζε ἐξάλλου καί ἡ σχετική ἐργατική νομοθεσία.¹⁶ Οἱ ἐμβρυακές μορφές συνδικαλιστικῶν διεκδικήσεων στήν πόλη δέν εὐδοκимоῦν ἐξαιτίας τῶν πατερναλιστικῶν δομῶν πού κυριαρχοῦν στίς ἐργασιακές σχέσεις.

Τό 1910, μέ τήν ἀνοδο τοῦ Βενιζέλου στήν ἐξουσία, ἀρχίζουν νά διαμορφώνονται οἱ ὅροι μιᾶς κάποιας ἐργατικῆς πολιτικῆς. Τό ἐλληνικό κράτος, πρὶν ἀπό τόν Βενιζέλο, δέν εἶχε ἀσχοληθεῖ μέ ζητήματα σχετικῆς νομοθεσίας. Ἐξάλλου, ἡ συγκυρία δέν εἶχε ἐπιτρέψει τήν ἀνάπτυξη τῶν ἀπαραίτητων ὀργανωτικῶν καί νομοθετικῶν μέσων. Ἔτσι, ἀπό τό 1910 θά ὑποβληθεῖ

15. Γ. Πετράκη, «Τό Σωματεῖο ἐργατῶν-μεταλλευτῶν Λαυρίου: 1911-1919», *Πρακτικά Γ' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης ΝΑ Ἀττικῆς*, Ἐπιμορφωτικός Σύλλογος Καλυθίων, Καλύβια 1988, σ. 280. Ἐπίσης, Θ. Χαριτάκης, «Πορίσματα μελέτης ἰδρύσεως ταμείου ὑπαλλήλων & ἐργατῶν», *Μηνιαία Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἐπιθεωρήσεως τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1927, καί Δ. Λιβιεράτος, *Κοινωνικοί ἀγῶνες στήν Ἑλλάδα (1927-1931)*, Ἀθήνα, Κομμούνια 1987, σ.116.

16. Συγκεκριμένα, σύμφωνα μέ τό νόμο 3981 τοῦ 1912, τά Ταμεία Ἀλληλοβοήθειας διοικοῦνται ἀπό συμβούλιο, στό ὁποῖο τουλάχιστον τό 1/3 τῶν μελῶν του ἀποτελεῖται ἀπό ἐργάτες. Ἀργότερα μέ τή ψήφισι νέας ἐργατικῆς νομοθεσίας τό 1914 (νόμος 281), θά θεσμοποιηθεῖ ἡ αὐξησι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατῶν στό συμβούλιο τῶν Ταμείων Ἀλληλοβοήθειας ἀπό τρία σέ τέσσερα μέλη. Βλ. Γ. Πετράκη, «Τό Σωματεῖο Ἐργατῶν-Μεταλλευτῶν Λαυρίου», ὁ.π., σ. 284.

στή Βουλή μιά πληθώρα νομοσχεδίων για τὰ ἐργατικά ζητήματα.¹⁷ Αὐτοί οἱ νόμοι θά λειτουργήσουν ἀποτελεσματικά ὡς μέσα ἀμβλυνσης τῶν κοινωνικῶν ἀντιθέσεων καί τῶν ἐντάσεων πού δημιουργοῦσαν οἱ σκληρές ἐργατικές συνθήκες διαβίωσης. Ἡ ἐφαρμογή τους θά ἀποτελέσει βασικό αἷτημα τῶν ἐργατικῶν κινητοποιήσεων τῆς ἐποχῆς καί τό μοντέλο τῆς βιομηχανικῆς πόλης ἀπό μόνο του δημιουργεῖ ὄρους γιά νά ὑπάρχουν αἰτήματα εὐρύτερων « ἐκσυγχρονιστικῶν » ἀλλαγῶν, ἄν καί τό κράτος ἦταν ἀνέτοιμο νά ἀπαντήσει σ' αὐτά τὰ αἰτήματα. Ἀκόμα καί ὁ βενιζελικός « ἐκσυγχρονισμός » ἐντάσσεται σ' ἓνα μεταβατικό στάδιο, χωρίς νά ὑπάρχουν ἰσχυρές δομές πού θά ἔδιναν λύσεις στίς κρίσεις.

δ) Τέλος, οἱ ἐργάτες-μεταλλευτές διεκδικοῦν ἴσα μεροκάματα γιά τίς γυναῖκες καί τὰ παιδιά. Τά ἡμερομίσθια γιά τίς γυναῖκες δέν ξεπερνοῦσαν, ὅπως προαναφέραμε, τίς 20 ὀρχ., ἐνῶ γιά τοὺς ἄνδρες κυμαίνονταν γύρω στίς 45 ὀρχ.

Στίς διεκδικήσεις τῶν ἐργαζομένων ἡ διεύθυνση τῆς ἐταιρείας, ἐπικαλούμενη τῇ γενικότερη περίοδῳ κρίσης, θά ἀρνηθεῖ ὅποιαδήποτε παραχώρηση. Οἱ ἐργάτες τοῦ ἐργοστασίου θά ἐκλέξουν ἐπιτροπή, ἀπεργίας ἐνῶ, παράλληλα, θά ζητήσουν τήν ἐνίσχυση ἀπό τό Σωματεῖο Μεταλλευτῶν. Ἡ διοίκηση τοῦ σωματείου ἐμφανίζεται ἀπρόθυμη, νά στηρίξει τίς κινητοποιήσεις. Τό Σωματεῖο Ἐργατῶν Μεταλλευτῶν Λαυρίου,¹⁸ ἐπηρεασμένο

17. Ὡς τό 1909 τὰ ἐργατικά ζητήματα ἦταν ὑπό τῆ δικαιοδοσία τοῦ ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν. Ἀπό τό 1911 ἰδρύεται ὑπηρεσία ἐργασίας καί κοινωνικῆς πρόνοιας (νόμος 3932/1911). Τό 1917 τό ἀνεξάρτητο Τμήμα Ἐργασίας στό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας θα γίνει εἰδική κυβερνητική « Ὑπηρεσία Ἐργασίας καί Κοινωνικῆς Πρόνοιας », ἡ ὁποία θά μετατραπεῖ σέ ἀνεξάρτητο ὑπουργεῖο Ἐργασίας τό 1935. Βλ. Θ. Βερέμης καί Ὁδ. Δημητρακόπουλος (ἐπιμ.), *Μελετήματα γύρω ἀπό τόν Βενιζέλο καί τήν ἐποχή του*, Ἀθήνα, Φιλισόφτης, 1980, σ. 55. Ἡ πρώτη ἐργατική νομοθεσία τόν Δεκέμβριο τοῦ 1909 καθιερώνει τήν ἀργία τῆς Κυριακῆς σέ ὁρισμένες βιομηχανίες. Μιά γενική εἰκόνα τῶν πρώτων νόμων πού ψηφίσθηκαν περιλαμβάνει: τό νόμο 3934 (1911), « Περὶ ὑγιεινῆς καί ἀσφάλειας ἐργατῶν καί περὶ ὠρῶν ἐργασίας », τό νόμο 3974 (1911), « Περὶ ἐκδικάσεως τῶν μεταξύ ἐργατῶν καί ἐργοδοτῶν διαφορῶν περὶ πληρωμῆς ἐργατικῶν μισθῶν καί ἡμερομισθίων », τό νόμο 4029 (1912), « Περὶ ἐργασίας γυναικῶν καί ἀγγλικῶν ». Βλ. Σ. Ι. Θεοδωρόπουλος, *Ἡ ἐργατική νομοθεσία τῆς Ἑλλάδος*, Ἐργατική Βιβλιοθήκη, Ἐργατικό Κέντρο Ἀθῆνας, 1/1912.

18. Τό πρῶτο ἐργατικό σωματεῖο στή πόλη τοῦ Λαυρίου θά ἰδρῆθεῖ τόν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ὡς Σωματεῖο Ἐργατῶν Λαυρίου ἢ Ἀλληλοβοήθεια. Πρῶτος πρόεδρος εἶναι ὁ Σπ.

από τήν ιδεολογία τῆς βενιζελικῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς, ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ διαμεσολαβητῆ καί ὄχι τοῦ ἐκφραστῆ τῆς ἐργατικῆς διαμαρτυρίας. Ἡ φιλοκυβερνητικὴ του ταυτότητα ὀριοθετεῖ τὴν δρᾶσιν του σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τῆς κυβερνητικῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς. Ἡ συγγένειά του μέ τὴν λογικὴν τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς πού ἐπιλέγει ἡ κυβέρνησις, συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἱστορικὴν ἰδιομορφίαν συγκρότησης τῆς πρώτης ἐργατικῆς νομοθεσίας στόν ἑλληνικὸν χῶρον. Μέ τήν ἀνοδοῦ τοῦ Βενιζέλου στήν ἐξουσία, τό 1910, ξεκινᾷ μιᾷ νέα περίοδος στήν πορεία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους. Τό Κόμμα τῶν Φιλελευθέρων, στό πλαίσιο τῆς οἰκονομικῆς καί πολιτικῆς ἀνασυγκρότησης τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, θεμελιώνει μιᾷ πρωτοποριακῆν γιά τὰ ἑλληνικά δεδομένα κοινωνικὴν πολιτικὴν. Αὐτὴ ἡ « ἀπό τὰ πάνω» θεμελίωσις τῶν βασικῶν ἐργατικῶν δικαιωμάτων συνδέεται καί μέ τήν ἀπουσία ἑνὸς συλλογικά ὀργανωμένου ἐργατικοῦ κινήματος, ἱκανοῦ νά ἀναπτύξει πρακτικῆς κοινωνικῆς ἀμφισβήτησης καί μιᾷ αὐτόνομῃ ἐκφρασῆ τῶν ἐργατικῶν στρωμάτων σέ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἔτσι, οἱ πρώτες μορφές ὀργάνωσης συλλογικῶν διεκδικήσεων τήν περίοδον αὐτὴν δέν ἔχουν τὴν δυναμικὴν πού θά ἐπέτρεπε στό ἐργατικὸν κίνημα νά γίνῃ παράγοντας προώθησης μεταρρυθμίσεων.

Ἡ ἑλληνικὴ κοινωνικὴ νομοθεσία ξεκινᾷ τό 1909 μέ τὴν θέσπισιν τῆς ἀργίας τῆς Κυριακῆς καί τῶν ἐπίσημων ἑορτῶν. Μέχρι τό 1912 θά ψηφι-

Γούζαρης, μηχανουργός τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας. Τό σωματεῖο αὐτό ἀπό τὰ πρῶτα του βήματα περιλαμβάνει μόνο ἐργάτες, ἀποτελώντας ξεχωριστό ὀργανισμό ἀπό τό Ταμεῖο Ἀλληλοβοήθειας. Τό 1914, μέ τὴν θέσπισιν τοῦ ἐργατικοῦ νόμου 281, τό σωματεῖο ἀλλάζει τό καταστατικὸν του καί μετονομάζεται σέ Σωματεῖο Μεταλλευτῶν Λαυρίου. Στόχος του ὀρίζεται ἡ προστασία καί ἡ προαγωγή τῶν οἰκονομικῶν καί ἐπαγγελματικῶν συμφερόντων τῶν μελῶν του. Στά τέλη τοῦ 1917 ἡ συνολικὴ του δύναμις ὑπολογίζεται σέ 1.755 μέλη. Ἀπ' αὐτά, τὰ τακτικὰ μέλη δέν ξεπερνοῦν τὰ 600 άτομα. Τήν ἴδιαν περίοδον στό Λαύριον ὑπάρχουν πολλὰ σωματεῖα κυρίως μέ τὴν μορφήν συλλόγων τοπικοῦ καί ἐπαγγελματικοῦ χαρακτήρα. Ὡστόσο, τὰ δύο ἐπαγγελματικά σωματεῖα πού κυριαρχοῦν στήν ὀργάνωσιν τῆς συνδικαλιστικῆς δράσης στό χῶρον εἶναι τό Σωματεῖο Ἐργατῶν Μεταλλευτῶν Λαυρίου καί ὁ Σύνδεσμος Τεχνιτῶν Μεταλλουργείων Λαυρίου. Πολλές φορές, ὅταν οἱ περιστάσεις τό ἀπαιτήσουν, οἱ δύο αὐτές ὀργανώσεις θά ἀναπτύξουν κοινὴν δρᾶσιν. Βλ., σχετικῶς, Γ. Πετράκη, «Τὸ Σωματεῖο τῶν ἐργατῶν-μεταλλευτῶν Λαυρίου: 1911-1919», ὁ.π., σσ. 276-280, καί Γ. Κορδάτος, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος, ὁ.π., σ. 42.

σθούν μιά σειρά νόμοι σχετικά με τήν ασφάλεια, τήν υγιεινή και τό ωράριο εργασίας, ενώ συγκροτείται κεντρική υπηρεσία επιθεωρήσεων εργασίας. Όστόσο, οί νέοι αὐτοί εργατικοί νόμοι ἀποτελοῦν κοινωνικές ρυθμίσεις ἀμυντικοῦ χαρακτήρα, στό πλαίσιο μιᾶς νέας λογικῆς περί κοινωνικῆς πολιτικῆς καί τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν νέων προοδευτικῶν πολιτικῶν τάσεων στό εὐρύτερο πολιτικό πεδίο. Ἀπόδειξη, ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ὁ ἔλεγχος ἐφαρμογῆς τῆς εργατικῆς νομοθεσίας ἀφέθηκε στή διακριτική ἐξουσία τῶν ἐπιθεωρητῶν εργασίας τοῦ κράτους. Αὐτό φυσικά μαρτυρεῖ καί τήν ἀπουσία ἰσχυρῶν εργατικῶν ὀργανώσεων, πού θά ἀπαιτοῦν καί θά διεκδικοῦν τήν ἀποτελεσματική ἐφαρμογή τῶν νόμων αὐτῶν. Κατοχυρώνοντας θεμελιώδεις ἐλευθερίες καί δικαιώματα τῶν εργατικῶν στρωμάτων, οἱ ἐν λόγω νόμοι ἐγκαθιδρύουν μηχανισμούς ἐκτόνωσης καί ἐνσωμάτωσης τοῦ εργατικοῦ κινήματος καί περιορίζουν τή δυνατότητα μιᾶς αὐτόνομης διαχείρισης τῶν ζητημάτων πού τό ἀφοροῦν.

Μιά ἄλλη σημαντική παράμετρος ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι ἡ κυβέρνησις, μέσω τῆς πολιτικῆς τῆς στρατηγικῆς, διασφαλίζει γιά τόν ἑαυτό της τό ρόλο τοῦ ὑποχρεωτικοῦ διαιτητῆ στίς ἀνακύπτουσες διαφορές μεταξύ εργατῶν καί ἐργοδοτῶν. Ἡ κυβέρνηση ἀποκτᾶ τή δυνατότητα νά μεσολαβεῖ στή διευθέτηση κάθε μορφῆς ἀντίθεσης, νομιμοποιώντας καί ἰσχυροποιώντας τόν ἔλεγχό της στίς εργασιακές σχέσεις. Ἔτσι, σέ περιόδους πού ἀναδεικνύονται συγκρούσεις / διαφωνίες μεταξύ εργατῶν καί ἐταιρείας, ὅπως στήν ἀπεργιακή κινητοποίηση, τό Σωματεῖο Λαυρίου ζητᾶ τή μεσολάβησι τῶν κρατικῶν μηχανισμῶν γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς τάξης.

Ἐπομένως, τή δεκαετία τοῦ 1910, ἡ κυβέρνηση Βενιζέλου βάζει τά θεμέλια γιά τήν οἰκοδόμησι ἑνός κρατικοῦ συνδικαλισμοῦ, στό πλαίσιο τοῦ ὁποίου ἡ δράσι τῶν εργατικῶν ὀργανώσεων βρίσκεται ὑπό τήν ἐπίβλεψη τοῦ κράτους-προστάτη.¹⁹ Χαρακτηριστικά, στήν πρώτη αὐτή περίοδο ἡ διοίκησι τῶν σωματείων ἀσκειῖται ἀπό ἀντιπροσώπους τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, ὅπως ἦταν οἱ νομικοί σύμβουλοι. Ἀρχικά, στά καταστατικά τῶν σωματείων

19. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε τό γεγονός ὅτι στά ἐγκείμενα τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθήνας παρερέθη ὁ Βενιζέλος μαζί μέ ἄλλους ἐπισήμους. Βλ. Γ. Κορδάτος, Ἱστορία τοῦ ἐλληνικοῦ εργατικοῦ κινήματος, ὅ.π., σ. 178.

δεν περιέχεται απαγορευτική διάταξη, για την εκλογή, μη εργατί, ως προέδρου. Αργότερα, όμως, με το νόμο 281/1914, θα γίνει υποχρεωτική ή σύνθεσι, της διοίκησης των σωματείων από άτομα τα οποία ανήκουν στον επαγγελματικό χώρο. Ωστόσο, η έλλιπής εφαρμογή της σχετικής διάταξης θα επιτρέψει για πολύ ακόμη, την ήγεμονία των νομικών συμβούλων στα εργατικά σωματεία. Έτσι, το 1907, ως πρόεδρος του Σωματείου Έργατών Λαυρίου, όπως και σε άλλα σωματεία της Αθήνας, εμφανίζεται ο δικηγόρος Κων. Γιολδάσης. Ο ίδιος ήταν και ο εκδότης της εφημερίδας Δράση, στο Λαύριο και της Αστραπής στην Αθήνα. Επίσης, το σωματείο θα ανακηρύξει επίτιμους προέδρους του τόν Σπ. Θεοδωρόπουλο, νομικό σύμβουλο του Έργατικού Κέντρου Αθηνών, γνωστό για την επιρροή του σε διάφορα σωματεία της εποχής, και τόν γενικό γραμματέα του Υπουργείου Έθνικης Οικονομίας Άλ. Μυλωνά, αποκαλώντας τους μάλιστα «προστάτες των εργατών».²⁰ Τό 1911, το σωματείο θα είναι από τις πρώτες οργανώσεις που θα ένταχθούν στην Πανελλήνια Έργατική Όμοσπονδία (ΠΕΟ), ή οποία θα ιδρυθεί υπό την επίβλεψη του Σπ. Θεοδωρόπουλου. Γενικότερα τό σωματείο, μέσα από την αλληλογραφία του τόσο με τα διάφορα ύπουργεία όσο και με την εταιρεία, εκφράζει φανερά την υποστήριξη και συμπάθεια/εγνημοσύνη του στην εργατική πολιτική της κυβέρνησης, περιορίζοντας τή δράση του στην αποτελεσματική εφαρμογή της εργατικής νομοθεσίας.

Η ιδεολογία του κρατικού πατερναλισμού θα προσδιορίσει την πορεία δράσης του Σωματείου Έργατών Μεταλλευτών Λαυρίου, διαμορφώνοντας ανάλογες συμπεριφορές και πρακτικές. Η επιτυχής λειτουργία αυτού του μοντέλου στο σωματείο συνδέεται άμεσα με την ιδιομορφία του Λαυρίου. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τό Λαύριο αποτελεί μοναδικό παράδειγμα βιομηχανικής πόλης στον έλληνικό χώρο που συγκροτείται κατά τό ευρωπαϊκό μοντέλο της company town. Η εταιρεία, προκειμένου νά άνταπο-

20. Χαρακτηριστικά, τό Σωματείο Έργατών Μεταλλευτών Λαυρίου με έγγραφό του, τόν Μάρτιο του 1914, θα καταδικάσει την επιθετική πολιτική του Έργατικού Κέντρου Πειραιά έναντιόν του βουλευτή Αττικοβουτιάς Σπ. Θεοδωρόπουλου, τόν οποίο θεωρεί προστάτη των εργατικών συμφερόντων, αναγνωρίζοντας την «επί έτη μετά πατρικού ενδιαφέροντος δράση του υπέρ των εργατικών ιδεών». Βλ «Είσερχόμενα και Έξερχόμενα έγγραφων του Σωματείου Έργατών Μεταλλευτών Λαυρίου», Νο 62, 25 Μαρτίου 1914.

κριθεί στις λειτουργικές ανάγκες μιᾶς βιομηχανικῆς μεταλλουργίας, θά ἀποτελέσει τόν κύριο ὄργανωτή καί σχεδιαστή στήν οἰκοδόμησι τῆς πόλης. Ἡ κυριαρχική παρουσία τῆς ἐταιρείας στό χῶρο δέν ἀφήνει περιθώρια ἀνάληψης μιᾶς αὐτόνομης δράσης (π.χ. ἐνός προγράμματος κοινωνικοῦ σχεδιασμοῦ) ἀπό τούς τοπικούς φορεῖς τῆς πόλης, πέρα καί ἀνεξάρτητα ἀπό τήν πορεία τῆς μεταλλευτικῆς ἐπιχειρήσεως. Οἱ ρυθμοί τῆς ἐργασίας στό μεταλλεῖο προσδιορίζουν ἀπόλυτα τόν καθημερινό τρόπο ζωῆς τῶν ἐργατῶν, χωρίς νά ἀφήνουν περιθώρια γιά συλλογικές πρωτοβουλίες σχετικά μέ τή διαχείριση τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Αὐτός ὁ τύπος ἐργοδοτικοῦ πατερναλισμοῦ δημιουργεῖ γόνιμο ἔδαφος γιά τήν ἀνάπτυξη ἐνός ἀντίστοιχου κρατικοῦ πατερναλισμοῦ σχετικά μέ τίς νοσοτροπίες τῶν ἐργατῶν καί τίς στάσεις τους ἀπέναντι στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ρυθμίζονται καί διευθετοῦνται οἱ ἐργασιακές σχέσεις.

Ἐπ' αὐτούς τούς ὅρους, τό σωματεῖο, παίζοντας τό ρόλο τοῦ διαμεσολαβητῆ, θά προσπαθήσει νά ἀποτρέψει τό ξέσπασμα τῆς ἀπεργίας. Οἱ μεταλλευτές, ὅμως, διαφοροποιοῦν τή θέση τους ἀπό αὐτή τῆς διοικήσεως τοῦ σωματείου. Στή προγραμματισμένη συνέλευση ὀρίζουν ἀπεργιακή ἐπιτροπή, ἡ ὁποία ἀποδέχεται τή καθοδήγησι τοῦ ἀγῶνα ἀπό τήν Ἐνωτική Γενική Συνομοσπονδία.²¹ Ἐμφανίζονται τά πρῶτα στοιχεῖα διάσπασης

21. Ἡ Ἐνωτική Γενική Συνομοσπονδία Ἐργατῶν ἦταν ὑπό τόν ἔλεγχον τῶν κομμουνιστῶν. Ἡ ὄργανωσι αὐτή δημιουργήθηκε τό 1929, ὅταν πέντε ὁμοσπονδίες (τῶν καπνεργατῶν καί σιγαροποιῶν, τῶν τυπογράφων, τῶν οἰκοδόμων, τῶν ὑποθηματεργατῶν καί τῶν ἐργατῶν δέρματος, καθώς καί τῶν ὑπαλλήλων ἐπισιτισμοῦ) ἀποχώρησαν ἀπό τή ΓΣΕΕ. Ἀπό τά πρῶτα βήματα ἰδρύσεως τῆς ΓΣΕΕ θά ἐκδηλωθῶν διάσπαστικές τάσεις. Οἱ ἀντιπαλότητες καί οἱ διαφωνίες ἀνάμεσα στις διαφορετικές ἰδεολογικές τάσεις (κομμουνιστές, σοσιαλιστές καί ρεφορμιστές, οἱ ὁποῖοι εἶχαν καί τήν ὑποστήριξη τῆς κυβέρνησεως) θά κυριαρχήσουν ὅλη τή δεκαετία τοῦ 1920, ὑπονομεύοντας μιᾶ δυναμική καί ἀποτελεσματική παρουσία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Στίς 3 Φεβρουαρίου 1929 τό Ἐνωτικό Πανελλαδικό Ἐργατικό Συνέδριο, στό ὁποῖο συμμετέχουν 289 ἀντιπρόσωποι ἀπ' ὅλα τά ἐργατικά κέντρα τῆς χώρας, θά ἰδρύσει τήν Ἐνωτική Γενική Συνομοσπονδία Ἐργαζομένων Ἑλλάδος. Γενικός γραμματείας ἐλέγχεται ὁ Κ. Θεός. Βλ. Κ. Μοσχίωρ, *Ἱστορία τοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξεως*, ὅ.π., σ. 444, καί Χρ. Τζερίνης, *Τό ἐργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στήν Ἑλλάδα, 1870-1987*, Ἀθήνα, Γαλαῖος, 1987, σσ. 61-62. Βλ. ἐπίσης Γ. Πετράκη, «Ἀπό τήν πόλη, (γιά τό) Μεταλλεῖο στήν πόλη, (γιά τό) Ἐργοστάσιο» στό *Δελτίο Συλλόγου Ἀρχιτεκτόνων*, τ.χ. 3, Ἰούλιος 1992, σσ. 35-36.

ανάμεσα στην πρώτην διοίκηση του Σωματείου Μεταλλευτών και την άπεργιακή επιτροπή των εργατών. Η αντιπαλότητα ανάμεσά τους θα κορυφωθεί με την άρνηση του αντιπροέδρου Σαλίχου να παραδώσει στην άπεργιακή επιτροπή τή σφραγίδα και τό αρχείο του σωματείου. Ακόμα, ή κυβέρνηση ισχυρίζεται ότι άδυνατεί να παρέμβει σε ζητήματα τής εταιρείας, αν οι άπεργοί δέν άποδεχτούν τή διαδικασία τής ύποχρεωτικής διαιτησίας, προσπαθώντας έτσι να εισάγει στη σύγκρουση τή άποτελεσματική λειτουργία του επίσημου σωματείου ως διαμεσολαβητικού φορέα.

Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ή κοινωνική ρευστότητα και ή διάσπαση του πολιτικού συστήματος ευνοεί τήν ανάπτυξη ριζοσπαστικών αντιλήψεων στην εργατική τάξη. Παρά τήν κηδεμονία των εργατικών σωματείων από τήν κυβέρνηση, οι σοσιαλιστικές ιδέες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος στά μέλη των εργατικών οργανώσεων. Τό ΚΚΕ άποδίδει στους εργατικούς άγώνες τής εποχής έναν νέο πολιτικό χαρακτήρα, προσπαθώντας να αντισταθεί στη λογική καθοδήγησης των φιλοκυβερνητικών σωματείων.²² Αυτή ή συνθήκη διαμορφώνει ένα πεδίο πολιτικών ζυμώσεων, τό όποιο ενισχύει, με άργό ρυθμό αλλά σταθερά, τή δυνατότητα του πολιτικού παράγοντα να διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των συνδικαλιστικών πραγμάτων. Η ευνοική συγκυρία επιτρέπει να αναπτυχθούν οι νέες σοσιαλιστικές ιδέες στό χώρο τής μεταλλουργικής βιομηχανίας στό Λαύριο. Καί αυτό γιατί τό Λαύριο, κατ' έξοχήν παράδειγμα πόλης-επιχείρησης στον ελληνικό χώρο, συγκεντρώνει έναν μεγάλο αριθμό εργατικού πληθυσμού, ό όποιος ευνοεί τή διάδοση νέων ριζοσπαστικών αντιλήψεων εργασιακής οργάνωσης.

22. Στο συνέδριο του Δεκέμβρη του 1928, τό ΚΚΕ θά όρίσει ως βασικό του στόχο τήν αναδιοργάνωση των επαγγελματικών οργανώσεων σε ταξικές οργανώσεις. «Άμεσο κεντρικό καθήκον του κόμματος είναι ή συγκέντρωση των ταξικών δυνάμεων του συνδικαλιστικού κινήματος, ή επανίδρυση του ταξικού κέντρου των συνδικάτων για τήν οργάνωση και διεξαγωγή των οικονομικών άγώνων τής εργατικής τάξης. Μέσα στην πάλη για τίς άμεσες διεκδικήσεις θά πεισθούν και οι λίγοι παραπλανημένοι εργάτες πού ακολουθούν τους σοσιαλφασίστες και θά εγκαταλείψουν τά κρατικοποιημένα συνδικάτα τους προσχωρώντας στις γραμμές των ταξικών συνδικάτων. Η όξυτης των άγώνων επιβάλλει τή λήψη όλων των μέτρων για τήν οργάνωση τής μαζικής αντίστασης των εργατών κατά τους άγώνες τους». Βλ. *Σαράντα χρόνια του ΚΚΕ 1918-1958*, Αθήνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Έκδόσεις, 1964, σσ. 243-9.

Ἔτσι, τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1929, τὰ μέλη τῆς συνέλευσης τῶν μεταλλευτῶν Λαυρίου, σέ ἐπιστολή τους πρὸς τὴν Ἐνωτικὴ ΓΣΕΕ, θὰ ὑποστηρίξουν ὅτι « ὁ παρουσιασθεὶς ὄθθεν πρόεδρος μεταλλωρύχων Λαυρίου οὐδένα ἀντιπροσωπεύει, καθαιρεθεὶς παρὰ τῆς συνέλεύσεώς μας».²³

Ἦπ' αὐτές τίς συνθήκες κηρύσσεται ἐπίσημα ἡ ἀπεργία. Ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους τμημάτα παραγωγῆς κατεβαίνουν στὴν ἀπεργία (τὰ τμημάτα τῆς Σούριζας, Σουνίου, Πλάκας, Μώλου, Πλινθοποιίας, Πλυντηρίων). Τὸ μεσημέρι ὁργανώνεται συγκέντρωση, στὴν ὁποία συγκρούονται οἱ ἀπεργοὶ μετὶ τίς ἀστυνομικῆς δυνάμεις καὶ δολοφονεῖται ἓνας ἐργάτης (Συρίγος), γεγονός πού ἐξαγριώνει τοὺς πρώτους.

Οἱ καθημερινές συγκεντρώσεις τῶν ἐργατῶν παίρνουν τὴ μορφή ἔντονων συγκρούσεων ἐναντὶα στίς κρατικῆς δυνάμεις καταστολῆς. Καθὼς ἡ διαμαρτυρία παίρνει βίαιες μορφές, τοῦτο σημαίνει ὅτι δυσλειτουργοῦν οἱ μηχανισμοί, ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἐντάσσουν τὴν κοινωνικὴ δυσφορία σέ νόμιμα πλαίσια. Ἔτσι, ὁ ἐπίσημος φορέας συνδικαλιστικῆς δράσης στὴν πόλη, ὁ γλαδὴ τὸ Σωματεῖο Μεταλλευτῶν Ἐργατῶν Λαυρίου, ἀδυνατεῖ νά ἐκτελέσει τὸν διαμεσολαβητικὸ ρόλο ἀνάμεσα στοὺς ἀπεργούς, τὸν κρατικὸ μηχανισμό καὶ τὴν ἑταιρεία. Ἀποδυναμώνεται ἡ ἐπιρροή του στοὺς ἀπεργούς καὶ ἔτσι ἐκμηδενίζεται καὶ ἡ δυνατότητα τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ νά θέσει ὑπὸ ἔλεγχου τὴν κατάστασι. Ἡ συγκυρία κοινωνικοπολιτικῆς ἀστάθειας εὐνοεῖ τὴν ἐλάττωσι τῆς ἐπιρροῆς τοῦ κρατικοῦ συνδικαλισμοῦ καὶ τὴν ἀνάδειξι νέων πολιτικῶν ιδεῶν περὶ ὁργάνωσις τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀμεσότερης παρέμβασίς τους στίς ἐργασιακές σχέσεις. Αὐτὸ πραγματοποιεῖται κυρίως στὸν λαυρεωτικὸ χῶρο, ὅπου οἱ συγκεντρωμένες βιομηχανικῆς μονάδες καὶ ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐργαζομένων εὐνοοῦν νέες μορφές συνδικαλιστικῆς δράσης.

Ἡ κατάστασι τῆς ἀνισορροπίας πού παράγουν οἱ κοινωνικῆς ἐντάσεις, ἂν καὶ ἐπιτρέπει τὴν ἀντιπαράθεσι μετὶ τίς ἐπιλογές τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας, δὲν ὁδηγεῖ σέ μιά γενικὴ ἀμφισβήτησι τοῦ συστήματος ἐργασιακῶν σχέσεων. Καὶ γι' αὐτὸ ἡ κρίσι, δὲν μπορεῖ νά ξεπεραστεῖ, παρὰ μόνου μετ' τὴ χρίσι, τῶν ἤδη ὑπαρχόντων ἢ καὶ νέων ἐξισοροπητικῶν μηχανισμῶν. Μέσα σ' αὐτές τίς συνθήκες, ὅπου διαρρηγγύεται ὁ διάυλος ἐπικοινωνίας τῶν ἀπεργῶν μετ' τὸ

23. Ριζοπάστρις, 10 Φεβρουαρίου 1929).

κράτος, ένας νέος μηχανισμός μέσα από το ίδιο το εργατικό κίνημα θά' ρθει νά αποκαταστήσει τό κενό επικοινωνίας, λειτουργώντας ως ό νέος διαμεσολαβητής. Αύτός ό μηχανισμός είναι ή Ένωτική ΓΣΕΕ, ή όποία όρᾶ ως μηχανισμός εκτόνωσης τῆς κρίσης, επαναφέροντας τήν εργατική διαμαρτυρία στά όρια τῆς νομιμότητας. Η καθημερινή εξέλιξη τῶν γεγονότων μαρτυρεῖ τόν νέο ρόλο τῆς ως φορέα τῶν εργατικῶν αἰτημάτων.

Η ἀπεργία συνεχίζεται μέ καθημερινές συγκεντρώσεις ἀλλά καί διαπραγματεύσεις τῶν ἀντιτιθέμενων φορέων. Ήδη ἀπό τόν Φεβρουάριο θά φθάσει στήν πόλη τοῦ Λαυρίου ἀντιπρόσωπος ἀπό τό Ένωτικό Έργατικό Συνέδριο, μέ σκοπό νά καθοδηγήσει τούς ἀπεργούς, ἐνῶ ἀντιπρόσωποι τῆς Ένωτικῆς ΓΣΕΕ θά συναντηθοῦν μέ τόν ὑπουργό Έθνικῆς Οἰκονομίας γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν αἰτημάτων τους.

Η κεντρική ἀπεργιακή ἐπιτροπή τῶν εργατῶν Λαυρίου θά συναντηθεῖ μέ τόν τότε ὑφυπουργό Οἰκονομίας Παπαδάτο. Ἐπίσης, θά ἐκθέσει τά αἰτήματά τῆς στόν ὑπουργό Έθνικῆς Οἰκονομίας Βουρλούμη καί θά ὑποβάλει ὑπόμνημα στόν πρόεδρο τῆς Βουλῆς. Η κυβέρνηση θά ἀποστείλει διάφορους ἀντιπροσώπους τῆς στό Λαύριο (ἐπίτροπο τοῦ ὑπουργείου Έργασίας, ἀντιπρόσωπο τοῦ ὑπουργείου Έθνικῆς Οἰκονομίας, εἰσαγγελέα) προκειμένου νά βροῦν μιά συμβιβαστική λύση.

Παράλληλα, πολλά σωματεῖα θά ἐκφράσουν τή συμπαράστασή τους στούς ἀπεργούς τοῦ Λαυρίου. Συγκεκριμένα, ή Ἐπιτροπή Συμβουλίων Έργατικῶν Σωματείων Ἀθηνῶν (ΣΕΚΑ) θά προτρέψει ὅλες τίς ὁργανώσεις νά διοργανώσουν ἐράνους γιά τή στήριξη τοῦ ἀγώνα. Τούς ἀπεργούς θά ἐνισχύσουν μέ κάθε μέσο καί οἱ τοπικοί φορεῖς τοῦ Λαυρίου, κυρίως μέ ἐράνους γιά τήν ἐνίσχυση τῆς ἀπεργίας.²⁴ Ἐπίσης, ἀντιπρόσωποι τῶν ἐπαγ-

24. Η Έργατική Λέσχη Ἀθηνῶν, ή Ένωση Ἐπαγγελματιῶν, ή Βιομηχανική Ένωση Δέρματος καί ἄλλοι φορεῖς θά ἐνισχύουν τόν ἀγώνα τῶν ἀπεργῶν τόσο μέ ἐράνους ὅσο καί μέ ἀποστολή ὑπομνημάτων, τελεσιγράφων καί ἐπιστολῶν σέ κυβερνητικούς φορεῖς. Βλ. Ριζοσπάστης, 18 Φεβρουαρίου 1929, 25 Φεβρουαρίου 1929. Ἐπίσης, ή Ένωση Ἐπαγγελματιῶν Λαυρίου θά συγκεντρώσει 600 ὄρχ., ό ποδοσφαιρικός ὄμιλος «Ὀλυμπιακός» θά προσφέρει ὄλο τό ταμεῖο του γιά τίς ἀνάγκες τοῦ ἀγώνα καί ή Ένωση Δημόσιων Ὑπαλλήλων Λαυρίου ἐνισχυεῖ τούς ἀπεργούς μέ 1.600 ὄρχ. Βλ. Ριζοσπάστης, 3 Φεβρουαρίου 1929.

γελματιῶν Λαυρίου, ἐπειδὴ πλήττονται ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀπεργία. Συμμετέχουν στὶς διαπραγματεύσεις μὲ σκοπὸ τὴ συντομότερη λήξη τῆς κινητοποίησης. Τὸν Φεβρουάριο ἀποστέλλονται τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας στὴν κυβέρνησι, ἐνῶ τὸν Μάρτιο θὰ συναντηθῶν μὲ τὸν πρωθυπουργό, ἀπαιτώντας τὴ λήψη ἐκτονωτικῶν μέτρων, ὥστε νὰ λήξει ἡ ἀπεργία, πού εἶχε ἀρνητικές συνέπειες γιὰ τὴν ἀγορά.

Κατὰ περιόδους θὰ ἀποστέλλονται τηλεγραφήματα ἀπὸ τὸν πρωθυπουργό πρὸς τὴν ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴ λύσι, τῆς ἀπεργίας. Παράλληλα, ἡ κυβέρνησι, ἔχοντας χάσει τὸ πλεονέκτημα τῆς κυριαρχίας τοῦ σωματείου στὸν ἐργασιακὸ χῶρο, θὰ προσπαθῆσει νὰ ἐλέγξει τὴν κατάστασι, ἐντείνοντας τὴ δράσι τῶν κατασταλτικῶν τῆς μηχανισμῶν. Πράγματι, ὁ Βενιζέλος, στὴν τελευταία κυβέρνησι, πού σχημάτισε (4 Ἰουλίου 1928), θὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ ρόλο τοῦ φιλελεύθερου ἐκσυγχρονιστῆ. Ἡ κρίσι τοῦ πολιτικοῦ πεδίου σέ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐνδυνάμωσι τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν τὸν ὀδήγησαν σέ μιὰ συντηρητικὴ πολιτικὴ καταστολῆς κάθε κοινωνικῆς διεκδίκησις τῶν ἐργατικῶν στρωμάτων.²⁵ Περιοδικὰ ἐνισχύει τίς ἀστυνομικὲς καὶ στρατιωτικὲς δυνάμεις στὴν πόλι, καὶ πραγματοποιεῖ συλλήψεις, ὡς μέσο ἐκφοβισμοῦ τῶν ἀπεργῶν καὶ διάσπασις τοῦ ἀγῶνα τους.

Μέσα, λοιπόν, ἀπὸ τὰ διάφορα αὐτὰ στάδια διαπραγμάτευσις καὶ συνδιαχείρισις τῆς κρίσις ἀπὸ τοὺς ἐνδιαφερόμενους φορεῖς, ἀναδύονται νέες πρακτικὲς καὶ φορεῖς γιὰ τὴν ἀποκατάστασι, τῶν ἰσορροπιῶν καὶ τὴν ἐ-

25. Μάλιστα, τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1928, θὰ καταθέσει στὴ Βουλὴ νομοσχέδιο «Περὶ μέτρων ἀσφαλείας τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ προστασίας τῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν», τὸ γνωστὸ ὡς «Ἰδιώνυμο», μὲ στόχο «τὴν δίωξι τῶν ἀποσκοποῦντων εἰς τὴν βίαιαν ἀνατροπὴν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστῶτος, ἀριεμένης ἐντελῶς ἐλευθέρως, κατὰ τὸ σύνταγμα, τῆς θεωρητικῆς ἀποδοχῆς τοῦ κομμουνισμοῦ». Ὁ νόμος αὐτός, ὁ ὁποῖος τελικὰ ψηφίσθηκε στὶς 18 Ἰουνίου 1929, θὰ προκαλέσει ἐντονες ἀντιδράσεις ἀκόμη καὶ στοὺς κόλπους τῶν φιλελευθέρων. Γιὰ μιὰ ἐνδιαφέρουσα ἀναφορὰ στὴν αὐστηρὴ κριτικὴ πού ἀσκοῦν οἱ πολιτικὲς δυνάμεις τῆς ἐποχῆς ἐναντίον τῆς αὐταρχικῆς πολιτικῆς τοῦ Βενιζέλου, Π. Β. Πετριδῆς, *Πολιτικὲς δυνάμεις καὶ συνταγματικοὶ θεσμοὶ στὴ νεώτερη Ἑλλάδα (1844-1940)*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλα 1992, σσ. 164-174. Ἐπίσης, Κ. Μοσχῶς, *Ἱστορία τοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξις: ἡ διαμόρφωσι τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς συνειδήσις στὴν Ἑλλάδα*, ὅ.π., σ. 443 καὶ *Πρωία*, 13 Μαρτίου 1929.

γκαθίδρυση τῆς ἐργασιακῆς εἰρήνης. Αὐτή ἡ διαδικασία κοινωνικοπολιτικῶν ζυμώσεων εἶναι πού ἀποδυναμώνει, σταδιακά ἀλλά σταθερά, τίς ἀρχικά ἀδιάλλακτες θέσεις τῶν ἀντιτιθέμενων μερῶν, ὀδηγώντας τελικά στήν ἀποδοχή μιᾶς συμβιβαστικῆς λύσης. Ὁ ἐργοδοτικός πατερναλιστικός πολιτισμός στήν πόλη-ἐπιχείρησι τοῦ Λαυρίου εὐνοεῖ, στή δεδομένη συγκυρία, τή λειτουργία τῶν νέων θεσμικῶν μηχανισμῶν διαπραγματεύσης (ἐργατικό σωματεῖο, ἀπεργιακή ἐπιτροπή, πολιτικά κόμματα), πού, μακροπρόθεσμα, ἀποδυναμώνουν τήν κυριαρχία τῆς ἐταιρείας στόν εὐρύτερο ἐργασιακό καί κοινωνικό χῶρο τῆς πόλης.

Τό μοντέλο τοῦ κρατικοῦ πατερναλισμοῦ, πού χαρακτηρίζει τό συνδικαλιστικό κίνημα τήν περίοδο τοῦ Μεσοπολέμου, ὅπως ἀναπτύσσεται στό πλαίσιο τοῦ Σωματείου Μεταλλευτῶν Ἐργατῶν Λαυρίου, λόγω ἀκριβῶς τῆς ἰδιομορφίας τῆς πόλης, ἀσκει διπλή λειτουργία. Ἀπό τή μιά μεριά ἐξασφαλίζει τόν ἐλεγχό τῆς ἐργατικῆς-συνδικαλιστικῆς δράσης στά ἐπιτρεπτά ὅρια νομιμότητας καί, ἀπό τήν ἄλλη, ἐνισχύει τό ρόλο τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ στήν πόλη, ἀνταγωνιζόμενο τήν πρωτοκαθεδρία τῆς ἐταιρείας στό χῶρο. Ἡ ἀνάλυση τῆς πορείας τῶν γεγονότων, στό παράδειγμα τῆς ἀπεργίας τοῦ 1929 στό Λαύριο, φανερώνει ἀκριβῶς αὐτή τή μεταβατική φάσι σέ πολιτικό-κοινωνικό ἐπίπεδο, ὅπου τό κράτος ἐνισχύει σταδιακά τήν παρουσία του σέ μιά τοπική κοινωνία αὐστηρά διαφθωμένη ὡς πόλη-ἐργοστάσιο.

Μιά συγκριτική ἀνάλυση τοῦ ρόλου τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ σέ δύο σημαντικές ἀπεργίες τῆς πόλης τοῦ Λαυρίου, αὐτή τοῦ 1929 καί ἐκείνη στά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα (1896), μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀντιληφθοῦμε τί, διαδικασία αὐτῆς τῆς μετάβασης.

Ἡ ἀπεργία τοῦ 1896 στό Λαύριο ἀποτελεῖ ἀπεργία-σταθμό στήν ἱστορία τῆς πόλης. Στήν ἀπεργία αὐτή πρωτοστατοῦν οἱ ἐργάτες τῶν στοῶν στά μεταλλεία τῆς Καμάριζας, ὅπου ἡ Γαλλική Ἐταιρεία ἔχει ἀναπτύξει ἔντονη ἐξορυκτική καί μεταλλουργική δραστηριότητα. Ἡ ἀπεργία θά διαρκέσει δεκαπέντε μέρες, με αἱματηρές συμπλοκές τῶν ἐργατῶν-ἀπεργῶν μέ ἀστυνομικούς καί στελέχη τῆς ἐταιρείας. Ἀποτελεῖ αὐθόρμητη μορφή κοινωνικῆς διαμαρτυρίας, χωρίς ὀργανωμένο σχέδιο δράσης καί μέ ἔντονα βίαιο χαρακτῆρα.

Τά βασικά αιτήματα τῆς ἀπεργίας ἦταν:

- α) Ἡ αὔξησι, τοῦ ἡμερομισθίου καί ἡ κατάργησι, τῶν ἐργολάβων ὡς μεσολαβητῶν ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες καί τὴν ἐταιρεία.
- β) Ἡ ἰδρυσι, νοσοκομείου ἢ, ἔστω, φαρμακείου στὴν Καμάριζα.
- δ) Ἡ παροχή, ἀπὸ τὴν ἐταιρεία οἰκημάτων στοὺς ἐργάτες.
- ε) Ἡ δημιουργία καταστήματος τροφίμων.

Τελικά, ἡ ἀπεργία θά λήξει στίς 24 Ἀπριλίου 1896 ἀνεπιτυχῶς γιά τοὺς μεταλλωρύχους.²⁶ Στὴν ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων στὴν Καμάριζα, τὸ 1896, ἡ παρουσία τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στό χωρὸ περιορίζεται μόνο στή δράση τῶν κατασταλτικῶν τῆς μηχανισμῶν (στρατός, ἀστυνομία). Τὸν 19ο αἰῶνα, οὔτε τὸ κράτος ἔχει διαμορφώσει θεσμικούς φορεῖς ὑποδοχῆς τῶν κοινωνικῶν αἰτημάτων, ἀλλὰ οὔτε καί ἡ κοινωνία ἔχει ἀναπτύξει αὐτόνομους μηχανισμούς συλλογικῆς διεκδίκησης. Δέν ὑπάρχει, δηλαδή, ὀργανωμένο θεσμικό πλαίσιο διαχείρισης τῶν συνθηκῶν κρίσης. Βέβαια, ὀργανώνονται κάποιες ἐμβρυακές μορφές συλλογικῆς δράσης: ὑπακούουν, ὅμως, σέ ἕναν πολιτικό πολιτισμό, ὁ ὁποῖος δέν εἰναιεὶ τὴ διαμόρφωση διαμεσολαβητικῶν μηχανισμῶν. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἡ ἐταιρεία-ἐργοδότης θά παίξει τὸ ρόλο τοῦ ἀντιπάλου, ἀλλὰ καί, ταυτόχρονα, τοῦ διαιτητῆ-συμβιβαστῆ τῶν τοπικῶν συγκρούσεων, ἐπιθεβαιώνοντας καί σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο τὴν ἡγεμονία τῆς στό χωρὸ.

Ἀντίθετα, ὅπως εἶδαμε, στὴν ἀπεργία τοῦ 1929 τὸ κράτος ἐμφανίζεται πλέον καί ὡς φορέας κοινωνικῆς μέριμνας, ἔχοντας κατοχυρώσει μέ νόμο βασικά ἐργασιακά δικαιώματα, ἀλλὰ καί ὡς φορέας διαπραγματεύσεως σέ περιόδους ἐργατικῶν κινητοποιήσεων. Ὁ κατασταλτικός του χαρακτήρας διατηρεῖται, ἀλλὰ ἐνεργοποιεῖται μόνο σέ περιπτώσεις ὅπου ἐμφανίζεται «κενὸ ἐπικοινωνίας», ὅταν δηλαδή δέν λειτουργοῦν ἀποτελεσματικά οἱ προαναφερθέντες μηχανισμοί. Στὴν πορεία ἐξέλιξης τῶν γεγονότων τῆς ἀπεργίας, τὸ κράτος, ἀκολουθώντας μιά στρατηγικὴ ἀποτροπῆς τοῦ κινδύνου ἐκδήλωσε ἀκραίων μορφῶν ἐργατικῆς διαμαρτυρίας, ἄλλοτε ἀναλαμβάνει τὸ ρόλο τοῦ μεσολαβητῆ καί ἄλλοτε ἐνεργοποιεῖ κατασταλτικούς μηχανι-

26. Βλ. Ἀκρόπολις, 10 Ἀπριλίου 1896, καί Γ. Πετράκη, «Ἡ μονογραφία μιάς ἀπεργίας ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ Τύπο. Ἡ ἀπεργία τῶν μεταλλωρύχων τῆς Καμάριζας τὸν Ἀπρίλ, τοῦ 1896», ὁ.π., σσ. 495-555.

σμούς. Έτσι επιβεβαιώνει τόν ρυθμιστικό του ρόλο στη διαδικασία επίλυσης τῶν ἐργατικῶν διεκδικήσεων στὴν τοπικὴ κοινωνία.

Στὶς ἀρχές Μαρτίου, ἡ κυβέρνησις, μπροστὰ σέ μιά συγκέντρωσι/συλλαλητήριον 3.000 ἀπεργῶν, πού ζητοῦν τὴν ἄμεση ἱκανοποίησι, τῶν αἰτημάτων τους, στέλνει ἀρχικά ἀντιπρόσωπους τῆς (ἐκπρόσωπο τοῦ ὑπουργείου Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ τόν δήμαρχο Λαυρίου) μέ συγκεκριμένες προτάσεις γιά τὴν ἀποκλιμάκωσι τῆς ἔντασις. Αὐτοὶ ἀνακοινῶνουν τὴν κυβερνητικὴ ἀπόφασιν νά θεθοῦν στὴ διάθεσι τῆς Γαλλικῆς Ἑταιρείας τὰ ἔσοδα τοῦ Λιμενικοῦ Ταμείου, ὥστε νά γίνει ἐφικτὴ ἡ χορήγησι αὔξησις 5% στοὺς μισθοὺς τῶν ἐργατῶν, μέ ταυτόχρονη ὑπόσχεσι τῆς ἑταιρείας γιά περαιτέρω αὔξησι ὅταν ὑψωθοῦν οἱ μετοχές τῆς.²⁷ Ἡ ἀνυποχώρητη στάσι τῶν ἀπεργῶν καὶ ἡ ἀπειλή τους νά κατέβουν στὴν Ἀθήνα ὀδηγοῦν τὴν κυβέρνησι, σέ ἀλλαγὴ τακτικῆς, ἐνεργοποιῶντας τοὺς διαθέσιμους κατασταλτικoὺς τῆς μηχανισμοὺς. Ἐνισχύει καθημερινὰ τίς ἀστυνομικῆς καὶ στρατιωτικῆς δυνάμεις στό χῶρο. Δίνει ἐντολή νά συλληφθῆ ἡ ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ καὶ ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς Ἐνωτικῆς Ὀμοσπονδίας καὶ ταυτόχρονα ἀπαγορεύει ὅποια-δήποτε συγκέντρωσι σέ ἀνοικτὸ χῶρο. Ἡ ἐνίσχυσι τῶν κρατικῶν δυνάμεων καταστολῆς προκαλεῖ βίαιες μορφές διαμαρτυρίας, καθημερινές συγκεντρώσεις καὶ συμπλοκές μέ τίς ἀστυνομικῆς δυνάμεις. Σ' αὐτὴ τὴ φάσι, ἡ κυβέρνησι προσπαθεῖ νά ἐπαναφέρει τὴν προηγουμένη ἰσορροπία, μέ τὴ λήψι μέτρων πού ἀποσκοποῦσαν στὴν ἄμεση ἐκτόνωσι τῆς δυσφορίας — ὅπως εἶναι ἡ ἱκανοποίησι τοῦ αἰτήματος τῶν ἀπεργῶν γιά τὴν παροχὴ συσσιτίου— ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπαναλειτουργία τῶν διαμεσολαβητικῶν τῆς μηχανισμῶν. Ἐτσι, ὁ ὑπουργός Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καλεῖ τὴν ἐπιτροπὴ τῶν ἐργολάβων καὶ τῶν ὑπαλλήλων, ὡς ἀντιπρόσωπο τῆς ἑταιρείας, καὶ τὴν ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ, ὡς ἀντιπρόσωπο τῶν μεταλλευτῶν/ἐργατῶν, γιά νά συζητήσουν τοὺς ὅρους λύσις τῆς ἀπεργίας. Ὑστερα ἀπὸ μακρὰ συζήτησι

27. Ὁ ἀντιεισαγγελέας Κώνστας ἀνακοίνωσι στὴν ἀπεργιακὴ ἐπιτροπὴ τὸ ἀκόλουθο τηλεγράφημα ἀπὸ τόν γενικὸ διευθυντὴ τῆς ἑταιρείας: «Εἶμαι πολὺ στεναχωρημένος — ταμεῖο στερεῖται χρημάτων. Σημερινὴ αὔξησι ἡμερομισθίου θά σήμαινεν πτώχευσιν. Διαπραγματεύομαι ἐπείγοντως αὔξησιν κεφαλαίου ἢ δάνειον. Ἐάν οἱ ἐργάται θέλουν νά μέ ἐμπιστευτοῦν, ἐλπίζω ὅτι θά δυνηθῶ νά τοὺς ἱκανοποιήσω κατόπιν ἐπιτυχίας». Ριζοσπάσις, 3 Μαρτίου 1929, καὶ Πρωία, 3 Μαρτίου 1929.

ἐπὶ ἄλλῃ συμφωνίᾳ, ἣ ὅποια προέβλεπε τὰ ἑξῆς:

- α) χορήγησι, αὔξησις 10% στοὺς μισθοὺς τῶν ἐργατῶν καὶ ἐργατριῶν
- β) ἄμεσι, ἀπόλυσι, ὄλων τῶν κρατουμένων
- γ) ἐπαναπρόσληψι, ὄλων τῶν ἐργαζομένων στις θέσεις τους
- δ) ἐξασφάλισι, τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς παρουσίας τῶν ἐργατῶν στὸ

Ταμεῖο Ἀλληλοβοήθειας καὶ Συντάξεως

- ε) ἀποζημίωσι, τῆς οἰκογένειας τοῦ δολοφονηθέντος ἐργάτη, Συρίγου.

Ἡ ἔκβασι, τῆς ἀπεργίας, μέ τὴν ἱκανοποίησι, τῶν παραπάνω αἰτημάτων, θεωρήθηκε νίκη, τῶν ἐργατῶν τοῦ Λαυρίου. Παράλληλα, ὅμως, ἡ συνεχῆς παρουσία ἐκπροσώπων καὶ ὀργάνων τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ στὸ χωρὸ τῆς ἀπεργίας καὶ οἱ ἐναλλασσόμενες στρατηγικὲς τῆς κυβέρνησις²⁸ ἐκφράζουν τὸ μεταβατικὸ στάδιο διαμόρφωσις καὶ ἀνάπτυξις νέων μορφῶν κρατικῆς δράσις τῆ συγκεκριμένη περίοδο.

28. Στις δημοτικὲς ἐκλογὲς διαφαίνεται ἡ διαδικασίᾳ ἐνίσχυσις τοῦ πολιτικοῦ πεδίου, ποὺ συνδέεται μέ τὴν υποχώρησι, τῆς ἐταιρείας ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἡγεμονικὸ τῆς ρόλο στὴν πόλι. Ἀπο τίς ἀρχὲς ἡδὴ τοῦ αἰῶνα τὰ ἐργατικὰ στρώματα θὰ προτείνουν τὸν δικὸ τους ὑποψήφιον ἐναντίον τοῦ ὑποψηφίου τῆς ἐταιρείας. Συγκεκριμένα, στις ἐκλογὲς τοῦ 1914 οἱ ἐργάτες-κατοικοὶ τῆς πόλις θὰ προτείνουν ὡς ὑποψήφιον γιὰ τὴ δημαρχία τὸν τότε πρόεδρο τοῦ Σωματείου Μεταλλευτῶν Ἐργατῶν Λαυρίου. Οἱ δύο ἐταιρείες (Ἑλληνικὴ καὶ Γαλλικὴ Ἐταιρεία Μεταλλείων) θὰ ὑποστηρίξουν ἀπὸ κοινὸ τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ ἀρχιμηχανικοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐταιρείας. Ἡ θέση, τοῦ δημάρχου θὰ ἀποτελέσει πεδίο ἐντονῶν διενέξεων καὶ συμπλοκῶν τῆς ἐταιρείας μέ τὸ σωματεῖο. Τὸ τελευταῖο, μέ ἐπιστολὲς του πρὸς τοὺς κρατικοὺς φορεῖς, θὰ καταγγελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Γαλλικὴ Ἐταιρεία χρησιμοποιοῖ διάφορα παράνομα τεχνάσματα προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὴν ψήφου τῶν ἐργατῶν γιὰ τὸν ὑποψήφιό τῆς. Θὰ τὴν κατηγορήσει ὅτι ἀπειλεῖ τοὺς ἐργάτες μέ ἀπόλυσι, ἂν δὲν συμμορφωθοῦν μέ τίς ἐπιταγὲς τῆς. Ἐτσι, τὸ σωματεῖο, στὴν ἐπιστολῇ του πρὸς τὴν Ἀστυνομικὴ Ὑποδιευθύνσι, Λαυρεωτικῆς, ἀναφέρει: «Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν ἵνα γνωρίσομεν ὑμῖν, ὅτι αἱ ἐντάλλα μεταλλευτικαὶ ἐταιρεῖαι πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὑποδεχθέντος ὑπ' αὐτῶν ὑποψηφίου δημάρχου, μετέρχονται διάφορα ἐκβιαστικά μέσα κατὰ τῶν ἐργατῶν, ἥτοι πιέζουσι καὶ ἀπειλοῦσι παντοιοτρόπως τοὺς ἐργάτας μέ τὸν σκοπὸν νὰ μεταστρέψωσι τὸ φρόνημα αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὑποψηφίου τῶν ἐταιρειῶν, προσέτι δὲ σχίζουσι διὰ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν τὰ τοιχοκαλληθέντα προγράμματα τοῦ ὑποψηφίου τῶν ἐργατῶν. Ἐπαυσαν δὲ τὸν ἐργάτη Γ. Πόγκαν διότι εἶναι φίλος τοῦ ὑποψηφίου τῶν ἐργατῶν. Συνεπὲς παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, Κύριε Ὑποδιευθύντά, ὅπως εὐαρεστοίμενος λάβητε τὰ προσήκοντα μέτρα πρὸς κατάπαυσιν τῆς ἐκρήθιμου ταύτης καταστάσεως, καθ' ὅσον ἐν ἐναντία περιπτώσει ἀπεκδιόμμεθα πάσις εὐθύνῃς τῶν συμβησομένων». Βλ. «Ἐισερχόμενα καὶ Ἐξερχόμενα τοῦ Σωματείου Μεταλλευτῶν Ἐργατῶν Λαυρίου», 50 (1914).